
SRAMOTILNE KAZNI NA SLOVENSKEM

Gorazd Makarovič

203

IZVLEČEK

V članku so orisane sramotilne kazni in naprave na Slovenskem od poznega srednjega veka do srede 19. stoletja. Določena so družbena okolja, v katerih so nastale in kjer so jih izvajali, omenjeni so delikti, ki so jih imeli za sramotilno kaznive.

Ključne besede: kazniva dejanja, delikti, sramotilna kaznovanja, prostori kaznovanja, sramotilne naprave, sramotilna zaznamovanja, Slovenija, zgodovina

ABSTRACT

The article describes humiliating punishments and humiliation devices in Slovenia from the Late Middle Ages to the mid 19th century. It defines the social environments where these punishments originated and were carried out, and lists the offences subject to such penalties.

Keywords: criminal offences, humiliating punishments, places of punishment, humiliation devices, humiliating marks, Slovenia, history

Uvodna pripomba

Védenje o poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških sramotilnih kaznih je zelo pomanjkljivo, najbrž zato, ker so bile večinoma dejanja običajnega, največ nepisnega prava, in je zato njihova sled v pisnih virih šibka; tudi ustno izročilo jih pomni le izjemoma, ker so jih zavračali že pred petimi generacijami. Če zberemo raztresene besedne omembe različnih nastankov in pričevanja slikovnih in materialnih virov ter na ta zbir gledamo z različnih analitičnih zornih kotov ter orientacijsko v evropskem okviru, moremo zgraditi obrisno sliko o tem mračnem zgodovinskem dogajanju, ki ni povedna le o nekdanjih mentalitetah, ampak primerjalno tudi o današnjem času.

Sramotilno kazniva dejanja

Le poredkoma je bilo izrecno določeno, katera dejanja naj bodo sankcionirana s sramotilnimi kaznimi. Celo delikte, za katera so bile zagrožene in izvajane najhujše kazni zoper telo in življenje, kot so posilstvo, sodomija, incest, bigamija, blasfemija in politični delikt, so včasih kaznovali le z javnim izpostavljanjem

(Hinckeldey 1981: 107, 108, 110, 130). Seveda so bili to redki primeri, ki so temeljili na izjemni družbeni moči in koristoljubju oziroma na določilih in prepričanju o neenakosti pred zakonom. Včasih so krvna sodišča ob neznansko grozovitih telesnih in smrtnih kaznih (gl. npr. Hinckeldey 1981; Fabjančič 1945; Studen 2004) dopolnilno prisodila še sramotilne kazni. Večkrat so tudi hude telesne kazni izvajali ob prangerju. Iz reliefov na zgornjem delu sramotilnega stebra iz Beljaka, ki sodi v sredo 15. stoletja in ga danes hrani tamkajšnji muzej, je npr. razvidna predstava, kakšne kazni so ob javnem izpostavljanju lahko dodatno izvrševali ob takšnemu stebri. Upodobljena je tehtnica kot grožnja sleparjem, potem pa še snop šib, odsekanje roke, odrez ušesa, izbodenje očesa in celo meč, ki pomeni obglavljenje oziroma smrtno kazen sploh. Sicer so bile navadnejše priklenitve ali privezi k sramotilnim napravam, ki so kaznovane osebe izpostavile javnemu besednemu zasramovanju, pljuvanju, obmetavanju z odpadki, sunkom, brcam in podobnem. Takšna kaznovanja so bila dostikrat dejanja običajnega prava. Pogosto so bila odvisna od sodniške arbitrarnosti; tako so npr. že v drugi in tretji knjigi piranskega statuta iz leta 1307 omenjane možnosti precej svobodnih alternativnih sodniških odločitev, zlasti če ni bila plačana kazenska globa (Pahor; Šumrada 1987: 247–369).

Zunajzakonske spolne prakse

Cerkveno in posvetno oblast je zaradi moči in relativne avtonomnosti skrbela spolnost. Androcentričnost je že od začetkov značilnost krščanskih teologij; odsev tega so kritični pogledi na ženske in še daleč v 19. stoletje razširjene predstave, da so žene in hčere bolj ali manj moška lastnina. Med vrednote patriarhalnih družb je sodil izreden pomen agnatstva in vse zadeve, povezane z moškim krvnim nasledstvom. V takšnih vrednotnih okoljih je vsaj v visokem srednjem veku Cerkev vedno bolj prevzemala pod svojo oblast poroke in deloma tudi kaznovanje spolnih prekrškov, ki so bili v zvezi z zakonom moža in žene. Zakonolomstvo je štela med zelo hude zločinske pregrehe; bilo je lahko kaznovano s sedemletnim spokorniškim stanjem, v katerega je sodilo tudi stanje pred cerkvijo v mašnem času. Za najhujše zločine je veljala izključitev iz Cerkve, kar je pomenilo izključitev iz človeške skupnosti sploh (Zoepfl 1928: 161, 189, 190, 255). V času nastanka mest so zlasti na podlagi skrajno surovih pojmovanj in kaznovanj prešuštva, zapovedanih v Bibliji (npr. skupinsko kamenjanje do smrti, ki z javno morilsko krivdo združi skupnost; Peta Mojzesova knjiga 22: 21–24), nastale predstave o cerkvenih kaznih sramotilnega izpostavljanja, ki jih moramo videti skupaj s kaznimi posvetnega krvnega sodstva, ki je zakonolom lahko kaznovalo z obglavljenjem. Kakor je nasploh v zadevah denarja in oblasti obstajala napetost med posvetnimi in cerkvenimi oblastmi, tako je bilo vsaj deloma tudi pri zelo različnih kaznih za prešuštvo in tudi zadevnih sramotilnih kaznih, ki sta jih izvajali obe (gl. npr. Kovačič 1910: 401). Pri prvih in drugih so precej temeljile na lokalno različnem pravu, na običajnem pravu ali tudi na arbitrarnih osebnih predstavah (gl. npr. Hinckeldey 1981: 110). Še sredi 16. stoletja so cerkvena sodišča sodila tudi prešuštva (Vilfan 1961: 270). Ločili so dvojno prešuštvo (*adulterium duplex*,

dveh poročenih oseb) in enostavno (adulterium simpleks, poročene in neporočene osebe); prvo je bilo kaznovano z najhujšimi kaznimi; za drugo so nižja sodišča prisojala kazni, ki so sodile v njihovo pristojnost (Dolenc 1935: 444, 445, 453, 454). V kaznovanih prešuštva je, ne glede na veljavno zakonodajo, običajno pravo ponekod veljalo še v 19. stoletju. Tudi sramotilna cerkvena kaznovanja, ki so jih vsaj bolj izobraženi kleriki pojmovali kot dejanja pokore za greh, so bila predvsem dejanja podeželskega običajnega prava in so se tu in tam nadaljevala še daleč v 19. stoletje, čeprav je pravno že kmalu v novem veku veljalo cerkveno sodstvo le za cerkvene ljudi in je od leta 1783 veljala omejitev zakonskih zadev cerkvenih sodišč izključno na cerkvene zadeve (Benedik 1991: 157).

Najbolj razširjeno, trdoživo in številno je bilo cerkveno župnijsko kaznovanje farank in faranov, ki so po presoji župnikov in cerkvenih ključarjev zagrešili prešuštvo ali so imeli nezakonske spolne odnose; tu in tam se je obdržalo še v obdobje med svetovnjima vojnama. Kazenske oblike so bile različne, največkrat denarne ali sramotilne. Pred tridentinskim koncilom so bili številni sramotilni križi na pokopališčih; k njim so privezovali predvsem osebe, ki so po tedanjem pojmovanju zagrešila prešuštvo. V nekaterih zapisnikih škofovskih vizitacij iz zgodnjega 17. stoletja so ob zahtevi za odstranitev takšnih naprav s pokopališč omenjeni kar kot *križ za mučenje prešuštnikov*, *prešuštnic* ali kot *katasta sramu* ali kot *sramotilni križ za privezovanje* ali kot *križ, ob katerem se izpostavlja prešuštnice* (Mlinarič 1983: 142, 145, 147, 163). V 17. stoletju je zelo izobražen klerik v slovenski soseščini opredelil trlico, ki je bila ime za več različnih sramotilnih objektov, kar kot napravo, v katero se postavlja kurbe (Belostenec 1973: 533). Včasih so glede na spol uporabili različne naprave. Kaplan idrijske kaplanije je leta 1730 zahteval, naj se na pokopališču spet napravi trlica (*eine Prachte*) za ženske in križ za moške, tako kot je to v navadi tudi pri drugih rudnikih. To je imel za potrebno, ker je bil v zadnjih par letih opazil, da se je *nečistost* tako razširila, da se je bilo bati kake posebne božje kazni (Arko 1931: 138); drugod so tudi žene in dekleta privezovali h križu.

Kaznovali so različne spolne odnose, ki so jih imeli za grešne ali zločinske. Ljubiteljem spolnih radosti zunaj zakonske zveze so nasploh grozile cerkvene kazni; zanje je značilno, da so se premožnejše osebe lahko sramotilnim kaznim izognile s plačilom denarne globe. Tako je npr. leta 1751 v župniji Vuzenica izpričana za ljubimkanje najprej denarna cerkvena kazen, za ponovitev pa izpostavljanje v kladi; v župniji Kotle je tedaj župnik kaznoval ljubimkanje neporočenih z denarnimi kaznimi (Ožinger 1991: 219, 236). Globe so pomenile lažje kazni, seveda so bile namenjene le tistim, ki so imeli denar. Leta 1760 je bilo za župnijo Sv. Jurij pod Rifnikom celo s poudarkom zapisano, da tam krivce za nezakonska rojstva niso kaznovali denarno, ampak s klado (... *puniri complices non in pecunia, sed zypo*; Ožinger 1991: 515). V letih 1674 in 1679 so se v župniji Šent Rupert pri kaznovanju takšnih dejavnosti odločali za precejšnje denarne vsote ali za sramotilno izpostavljanje pred mašo ob križu pred cerkvijo (Steklasa 1913: 314). Kaznovanja so bila sicer različna in so se s časom deloma spreminjala. Javno besedno sramotenje v pridigah je bilo precej običajno. Nekateri župniki so

še v drugem desetletju 19. stoletja v pridigah napadali osebe iz fare, v Sodražici je vikar celo izvirno kaznoval izvenzakonsko spolno aktivna dekleta tako, da so morala poljubiti podobo okostnjaka ali mrliške glave, ki sta bila naslikana v neki črni knjigi, v katero jih je v njihovi navzočnosti vpisal. Ta praksa je bila tedaj že nesprejemljiva za škofa, ki jo je prepovedal (Turk 1944: 456).

206

Najbolj brezobzirno je bilo sramotilno kaznovanje nezakonskih mater; tudi to je bilo zavoljo različnih običajnopравnih tradicij različno. V drugi tretjini 18. stoletja je bilo v župnijah Savinjskega arhidiakonata splošno v veljavi kaznovanje nezakonskih mater z izpostavljanjem v kladi (Ožinger 1991: npr. 539, 545, 551 itd.; 602, 605, 607 itd., 700, 703, 713 itd. V vizitacijskih poročilih je omenjena kot cippus, pisano tudi *zippus*, *cypus*, največkrat v pomenu *Klada, vu kojušze lyudi mechu*; gl. Belostenec 1972: 282, prim. Belostenec 1973: 168). Seveda so največkrat kaznovali le mater, včasih tudi očeta, kot kaže zapis v pluralu, da sta bila leta 1760 v župniji Sv. Lovrenc na Dravskem polju zaradi enega nezakonskega otroka kaznovana krivca (Ožinger 1991: 574). Vsaj ponekod so (ugotovljene) očete in matere obravnavali različno, moške s privezom na sramotilni križ, ženske z izpostavljanjem v kladi, kot priča zapis iz leta 1760, kako so v župniji Vitanje kaznovali krivce za nezakonske otroke (*cruce et zyppo*; Ožinger 1991: 624; podobna predstava je omenjena leta 1730 za Idrijo; Arko 1931: 138). Kaznovanja za ponovitvena nezakonska rojstva kažejo, katere kazni so imeli za hujše. Leta 1760 so nezakonske matere v župnijskem vikariatu na Tinjah za prvo rojstvo kaznovali z izpostavljanjem v kladi, za drugo izpostavljanje s slamnato krono in kraguljčki, za najhujše so imeli izpostavljanje s svečo v eni roki in palico v drugi (Ožinger 1991: 523). Sveča je bila goreča (kot kazen za nezakonsko mater je takšna omenjena leta 1773 v Teharjah; Ožinger 1991: 794). Simbolično je slamnata krona pomenila izgubo devištva, palica znak kaznovanja in goreča sveča simbol pokore. Tudi kaznovanja ponovitvenih nezakonskih rojstev so bila različna. Tako je npr. leta 1760 v župniji Sv. Lovrenc na Pohorju župnik kaznoval drugo in tretje rojstvo z izpostavljanjem na pokopališču ob križu z vklenjeno glavo in rokama (Ožinger 1991: 591).

V Spodnji Idriji je leta 1767 župnik izjavil, da so preprečevali nosečnosti iz nedovoljenih razmerij z izpostavljanjem nezakonskih mater ob križu pred cerkvijo, stebri in s strahovalnim zapiranjem v kostnico (Rutar 1882: 177, 143). Mnogo bolj prizanesljive so bile kazni za noseča dekleta, ki so prišla k poroki; ta naj bi njihove *grehe* popravila. Tako je bila npr. leta 1773 v Cirkulanah cerkvena kazen za doječo mater pred poroko dva funta voska; istega leta je bilo v Slovenskih Konjicah noseči nevesti naloženo romanje na Sladko goro (Ožinger 1991: 830, 816). Sicer je bila na Kranjskem še leta 1780 – brez sočutja za nesrečne nezakonske matere in za nepredvidna dekleta, ki so jih bili presenetili v nedovoljeni ljubezni – splošno znana oblika cerkvene kazni večurna stoja pred cerkvenimi vrati na ogled mimoidočim. Nesrečnicam so na glavo dali slamnat venec, prepleten s petelinjimi peresi, v roki so morala držati veliko šibo (Hermann 1783: 77, 78). Takšna izpostavljanja so deloma opuščali po kazenskem zakoniku in postopniku cesarice Marije Terezije iz leta 1769, ki je namesto tovrstnih sramotenj večinoma predpisoval denarne

naraščajoče in telesne kazni. V različnih krajih je bilo različno. Na koroškem podeželju je o izpostavljanju obstajal spomin še ob prelomu 19. v 20. stoletje. Nezakonske matere so pred cerkvijo vklelili v *železno trlico* (tu je pač ostala v spominu violinska trlica, ki objema vrat in roke in je z verigo pripeta k stebri, zidu, vzidanemu obroču ali težkemu kamnu; gl. upodobitvi v Hinckeldey 1981: 195, 197), v kateri je morala stati v času od prve do druge maše. Za nezakonskega očeta je veljala kazen vrvnega priveza v nedeljo h križu pred cerkvijo. Takšne kazni so sicer opuščali zlasti po spremembah, povzročenih z marčno revolucijo in jih največkrat zamenjevali z denarnimi, vendar so se ponekod še obdržale. Toda prebivalstvo jih je že zavračalo, kot kaže pripoved o dogodku v Libeličah, ki se je zgodil po sredini 19. stoletja. Bogata kmetica z nezakonskim otrokom je pri župniku želela sramotilno kazen odkupiti s teletom. Dobila je pristanek, če vsaj poskusi stopiti v trlico. Napravila se je nerodno in je prosila župnika, naj ji pokaže kako naj to napravi. Mož je to storil, kmetica je trlico hitro zaprla in zbežala; rešila ga je šele farovška kuharica. Potem so kaznovanje s trlico opustili tudi v Libeličah (Košir; Möderndorfer 1927: 12).

Med posvetno in cerkveno oblastjo so bili večkrat spori, kdo ima pravico soditi dejanja spolno radoživih ljudi (*nečistnikov*); nekajkrat sta pri tem obe veji oblasti sodelovali (gl. npr. Rutar 1882: 168–177). V Ljutomeru so leta 1702 določili, da za tovrstne delikte nalagajo cerkveno kazen župnik in cerkveni ključarji, posvetno pa magistrat; vendar naj se o krivcih medsebojno obveščajo; podobno je bilo tudi v trgu Središču (Kovačič 1926: 160; Kovačič 1910: 400, 401). Ponekod so prevladovale predstave, naj takšne spolne delikte kaznujejo župniki. Tako je npr. leta 1631 poročena žena, faranka poljanske župnije, zanosila zunaj zakona; loški glavar je sporočil župniku v Poljane, da bo nesrečnico poslal k njemu, naj jo prihodnjo nedeljo postavi v trlico ob župni cerkvi, hkrati naj ima v rokah prižgano svečo (Blaznik 1979: 57). Na hipokritsko splošno obsojanje nezakonskih spolnih odnosov kaže kaznovalna praksa gorskih zborov, ki je bila sicer zelo neenakomerna; med hude kazni je sodila izguba celega vinograda (Dolenc 1935: 445, 446).

Sicer so imeli takó prešuštvo dveh poročenih oseb kot posilstvo za zelo huda zločina; sodila sta pred deželno sodišče, kjer so izrekli grozovite kazni. Na nižjih sodiščih so s trlico kaznovali *manjše zadeve* (*causae minores*): mednje so šteli spolno občevanje dveh oseb različnega spola, od katerih je bila ena poročena, ali odnos dveh samskih. Ženske in moške so za takšne prestopke večkrat kaznovali z izpostavljanjem ob sramotilnemu stebri (Dolenc 1935: 454). Enotnega merila za kazni za takšna dejanja seveda ni bilo (Hinckeldey 1981: 109, 110). Tako v mestih, trgih, zemljiških gospodstvih in na gorskih zborih so kaznovanja takšnih prestopkov temeljila predvsem na različnih mestnih pravih, različnih običajnih pravih in na dvojnih osebnih in skupinskih moralnih vrednotenjih in etičnih prepričanjih (gl. npr. Dolenc 1924: 21; Zoepfl 1928: 526).

Kaznovanja so bila precej različna; včasih so celo deželska sodišča poskrbela za sramotilne kazni kot dodatek zelo hudim in najhujšim. Trdno je bilo uveljavljeno različno sojenje različnih sodišč pripadnikom različnih družbenih stanov.

Obstajala so tudi mnenja o različnih kaznovanjih glede na spol; večkrat so bila dejansko uveljavljena. Takšno stanje odseva primer iz leta 1629. Župnika v Selcah in v Poljanah sta živela s priležnicama. Zvezi sta bili kazensko sodno obravnavani. Ena žena je bila obsojena na torturo, druga na privez k sramotilnemu stebru, moška sta ostala brez kazni (Blaznik 1973: 253). Mnenja o primernosti kazni za svobodnejše spolne odnose so bila zelo razširjena. Tako so tudi na gorskih zborih, kjer je največkrat sodil krajevni župan, za takšna dejanja prisojali sramotilne kazni (Dolenc 1914: 39, 62). Zdi se, da so pri tem večkrat kaznovali ženske drugače kot moške; leta 1685 so v Kostanjevici npr. prešuštnika kaznovali z globo šestih cekinov, z njim zaloteno poročeno prešuštnico so obsodili na triurno izpostavitvev na sramotilni oder s trlico okrog vratu (Dolenc 1924: 95).

208

Še s postopnim uveljavljanjem vrednot industrijske družbe so počasi slabele patriarhalne predstave o spolnem življenju, ki so stanovitno temeljile na moški dominaciji, na zvezah premoženja s krvnim sorodstvom in na temu ustreznih cerkvenih doktrinah. Še v začetku 20. stoletja so npr. v Prlekiji precej splošno menili o nezakonski materi, *da se je skurvala*, nezakonski otrok, *fačok*, pa naj bi že ne bil obsojan (Kociper 1940: 53).

Sicer sta bila pred tem časom obsojanje in brezobzirna surovost do nezakonskih mater nekaj navadnega. Še posebej se je sovrašтво izražalo v odnosu do detomorilk. Leta 1673 so sodili takšni hudodelki iz Železnikov (Blaznik 1973: 323). Glede na zločin ji je grozila zelo huda kazen (gl. npr. Hinkeldey 1981: 101, 102), za katero krajevni rudniški sodnik ni bil pristojen. Zato jo je moral poslati na deželnosodno instanco v Škofjo Loko. Toda preden so jo poslali, so nesrečnico kaznovali, kolikor so smeli. Zavoljo nosečnosti, pritiskov in samega dejanja je bila v duševnih stiskah in ob misli na kazen skrajno ustrahovana. Takšna je zgrožena in obupana morala v Železnikih vse dopoldne stati ob sramotilnem kamnu, kar pa se župniku še ni zdelo dovolj. Ker je bila faranka Selske župnije, so jo tri nedelje po vrsti izpostavili še pred cerkvijo v Selcah; v eni roki je morala držati gorečo svečo, v drugi palico. Na pravi značaj tega sramotilnega predkaznovanja kaže smrtna obsodba druge detomorilke pred loškimi sodiščem leta 1631 (Blaznik 1976: 27). Na prigovarjanje moža, hlapca iz Idrije, je bila utopila poldrugo leto staro hčerko. Malefični sodnik, ki je prišel iz Ljubljane, jo je v prisotnosti loških svetovalcev obsodil na smrt z obglavljenjem. Za detomor kot za umor sorodnika je bila sicer vse do 19. stoletja zagrožena smrtna kazen; obupnih okoliščin in strahotnih trpljenj detomorilk niso upoštevali (gl. npr. Hammer-Luza 2009). Smrtna kazen sicer ni bila vedno pravilo. Loško sodišče je leta 1626 sodilo detomorilki iz Podmlake (Blaznik 1976: 28). Spočela je otroka z očimom in ga je po nasvetu svoje matere brezuspešno poskusila splaviti. Mati je ovadila hčer in očima, v hlevu so našli mrtvega otroka. Sodišče je mater oprostilo, detomorilko so postavili k sramotilnemu kamnu, jo pretepli in izgnali z ozemlja loškega gospostva, očima so obsodili na smrt z obglavljenjem. Navedeni primer detomorilke kaže na sramotilno izpostavljanje kot dodatek drugim kaznim. Takšno kaznovanje ni bilo osamljeno; podobno je bila v 17. stoletju v Samoboru kaznovana nesrečnica: *treba ju u trlicu vrći, dobro šibljem iztepti i iz varoša izagnati* (Mažuranić 1975: 1467). Izgno iz

skupnosti in tepež jasno kažeta, da je bilo s kaznovalnega vidika izpostavljanje, katerega namen je s sramotitvijo in ponižanjem onemogočiti kaznovano osebo v skupnosti, nesmiselno; očitno je bilo demonstrativna samopotrditvev kaznovalnih oblasti. Sicer so moške za zakonolomstvo lahko občutno kaznovali; seveda pa so bile teže in trajanja kazni povezani z različnimi okoliščinami. Tako so npr. leta 1654 v Škofji Loki za takšno dejanje obsodili moža na sramotilni privez h križu pred cerkvijo od šeste ure dopoldne do konca velike maše na praznik Vnebohoda in enako v sledečih nedeljah, vse dokler kazni ne bosta odpovedala loško gospostvo in fara Loka (Dimitz 1862: 75).

Tatvine

209

Sramotilne kazni za tatvine so največkrat bile potapljanje, telesno zaznamovanje kot odrez ušesa, palca, žigovanje, izpostavitvev ob prangerju in izgon. Z izpostavljanjem so vsaj ob koncu srednjega veka kaznovali zlasti manjše tatvine, kot dodatno kazen pa tudi večje (Hinckeldey 1981: 103, 104). Vsaj v zgodnjem novem veku je bila na Slovenskem usmrtitev z obešenjem precej navadna kazen za večje tatvine (gl. npr. Blaznik 1976: 29, 30), vsaj v poznem srednjem veku je bilo že podobno v primorskih mestih, kjer so bile sicer precej natančno predpisane stopnjevane različne kazni za različne tatvinske delikte (Mihelič 1996: 13).

Sicer so bile v kriminalnem sodnem redu leta 1514 cesarja Maksimilijana I. za Ljubljano za večje tatvine predpisane hude in najhujše telesne kazni; za lažjo kazen, ki so je bile deležne osebe mlajše od 18. let in tiste, ki so ukradle manj kot 25 laških funtov vrednosti, je veljala postavitvev ob pranger, šibanje in izgon iz dežele (Klun 1855: 63); glede na oceno vrednosti so torej za manjše tatvine imeli tiste, ki so segale do višine približno 60 dnevnih mezd nekvalificiranega delavca (Vilfan 1988). Seveda je bilo resnično kaznovanje različno. Leta 1569 so v Ljubljani tatu treh kož izpostavili ob sramotilni steber, ga izšibali in izgnali (Mal 1957: 34, 35). Leta 1620 je bil v Ljubljani kaznovan živinski tat; rabelj ga je privezal k sramotilnemu stebru in mu odrezal uho; leto pozneje so tam kaznovali dijaka, ki je bil v stolnici ukradel nekaj srebrnega posodja in svečnikov; rabelj ga je dvakrat mučil, izpostavil ob sramotilnem stebru in nato z šibanjem izgnal iz mesta, leta 1738 je tam krvnik tatu trikrat izšibal in ga postavil k sramotilnemu stebru (Fabjančič 1945: omenjeno v podglavju *Telesna zaznamovanja* in str. 94, 102). Med letoma 1625 in 1637 je bil v Škofji Loki zaradi tatvine tkalec dve uri izpostavljen ob sramotilnem stebru, nakar ga je rabelj pretepel pri Poljanskih mestnih vratih; in leta 1682 so tam tri od petih tatov kaznovali z izpostavitvijo ob sramotilnem stebru, nato pa z izgonom iz mesta (Blaznik 1979: 57). Tako so lahko kaznovali tudi malenkostne tatvine. Pred letom 1631 so v Škofji Loki obsodili k sramotilnemu stebru vlomilca v tamkajšnjo kruharno (Blaznik 1976: 28). Vendar so bile kazni odvisne od različnih okoliščin. Leta 1630 je v Škofji Loki malefični sodnik zaradi tatvin obsodil dninarja na izpostavljanje ob sramotilnemu stebru, tepež s palicami in izgon iz dežele, kar je bila razmeroma mila kazen, ker je tat prizadevno kradel na loškem ozemlju in izven suho meso, slanino, žito, zeljnate glave, hlače, klobuk, pečo, lan, žeblje, deske (Blaznik 1976: 29). Leta

1661 so v Ljubljani osumljenko tatvine trikrat z mučenjem zaslišali, nato so jo izšibali in pri sramotilnem odru (pri sramotilnih napravah pred rotovžem, najbrž priklenjeno k sramotilnemu stebru) ji je rabelj odrezal uho (Fabjančič 1945: 97). V 40. členu Gorskih bukev je za tatvino grozdja ali gojenega sadja zagrožena kazen odrezanja ušesa ali denarna kazen. Leta 1582 je to v Recljevem prevodu zapisano, da je tat *sapal tri shilinge denarieu, ali enu Vhu doli odrefati inu timu drugimu shkodo doli plazhati*. Leta 1683 so v Gorici sredi trga na roke za hrbtom obesili tatico, ki je bila kradla v praznih hišah, okuženih s kugo (Jelinčič 1954: 119). Leta 1739 je v Ljubljani rabelj k sramotilnemu stebru priklenil obsojenega kradljivca in ga trikrat izšibal (Fabjančič 1945: 102). Leta 1805 je grajski birič k sramotilnemu stebru pri Auerspergovi graščini v Poljanah ob Kolpi priklenil dvajsetletno dekle in naznanil, da je obsojena na izpostavljanje po eno uro po jutranji in deseti maši in še po litanijah do sončnega zahoda, ker je bila ukradla jagnje. Kazen je podkrepil s črevi zaklanega jagnjeta, ki jih je nesrečnici obesil okrog vratu. Za sodno raven, na kateri je bila obdolženka spoznana za krivo, je značilno, da je šlo za maščevanje zavrženega snubca, ki je sodelavcu naročil, naj dekletu jagnje podtakne in jo lažno ovadi (Simonič 1978: 40). Še leta 1864 so v Ključarovcih zavoljo ponočnjaštva in majhnih tatvin nekega hlapca za 24 ur stisnili v klado (Kociper 1940: 56, 57). Istega leta je namreč izšla natančnejša občinska postava za Štajersko, ki je občinskim oblastem predpisovala tudi skrb za javno mravnost (Kovačič 1910: 439); zato mislimo, da je bržčas bilo takšnih kaznovanj več tudi pozneje.

Živilske sleparije obrtnikov

Mestne oblasti so v mestih precej skrbno nadzorovale peke in mesarje. Kruh je bil za večino mestnega prebivalstva najvažnejša jed. Ker so se žitne cene skoraj vsakoletno spreminjale in bi temu ustrezno preračunavanje cen kruha bilo zahtevno, hkrati pa bi povzročalo nezadovoljstva in nemire, so spreminjali teže kruhov. Z denarno-utežnimi ceniki je bilo določeno, kako naj peki v žitno dražjih letih pečejo lažje, v cenejših pa težje kruhe. Vsaj ob iztekanju srednjega veka so mestne oblasti že postavljale krušne nadzornike, ki so skrbeli za ustrezne teže, kakovost in zapečenost kruhov. Še starejše je bilo podobno nadzorovanje mesarjev. Nadzorovali so jih posebni nadzorniki klavne živine, predpisov mesarskega reda ter kakovosti, prave teže in cen vrst mesa, ki so nihale glede na cene živine in so jih določali ceniki (gl. npr. Otorepec 1972: 20, 21, 24; Valenčič 1972: 126, 134, 135).

Za prekrške pekov in mesarjev so bile ob denarnih kaznih in ob odvzemu obrti določene še posebne sramotilne kazni. Pekom so namenjali sedenje na sramotilni klopi in potapljanje s prevesico. Te kazni so šteli za težke, kot kaže njihovo mesto v ponavljalski lestvici. Leta 1593 je mestni ljubljanski svet sklenil, naj se tri zaporedne pekovske prekrške kaznuje z občutnimi, vedno višjimi denarnimi kaznimi, četrtič naj sledi potapljanje s prevesico v Ljubljani in petič odvzem pravice do peke. Strog je bil tudi ljubljanski krušni cenik iz leta 1627, ki je vseboval dodatne predpise o prodaji kruha doma in v kruharni. Pri prvem prestopku so peku odvzeli kruh, po drugem so ga privezali na prevesico in nihali na suhem, po tretjem je sledilo vodno

potapljanje s prevesico in končno trajen odvzem obrtne pravice. Seveda so kaznovali peke tudi z drugimi kaznimi, med sramotilne sodita sedenje ob tržnih dnevih na posebni klopi pred ljubljansko kruharno (Valenčič 1972: 126, 127) in izpostavljanje v sramotilni kletki, kamor so pekovski prekrškarje v Celju zapirali še proti koncu 18. stoletja (Orožen 1997: 162).

Posebna kazen za mesarje je bil privez na javni mesarski sramotilni križ. Prekrški mesarjev so bili raznovrstni: prodaja na oko namesto na vago, sleparjenje pri tehtanju, prodaja pokvarjenega mesa, prodaja kravjega kot volovskega mesa ali drugih manjvrednih vrst kot večvrednega mesa, dodajanje nedovoljenih količin drobovine in manj vrednih vrst mesa prodanemu. Preskrba mest z mesom je bila mesarska pravica in dolžnost; zato so mestne oblasti za hud prekršek štejele tudi nepokornost mesarjev. Kazni za prekrške mesarjev so bile sicer največkrat denarne in za ponovne prestopnike postopno višje. Izpostavljanje ob sramotilni križ je bila huda kazen. Ljubljanski mesni red iz leta 1650 je ob drugih prestopkih še posebej določal kazni za sleparstvo pri tehtanju: libra za lot prisleparjene teže mesa, privez na sramotilni križ in odvzem obrti. Izpostavljanje ob križu je bilo tudi kazen za nepokorščino mestnim oblastem; leta 1699 so zavoljo nje v Ljubljani več mesarjev izpostavljali po dve uri. Večkrat so jih privezovali ob sobotah, ko je bila prodaja mesa najbolj množična; leta 1697 je ljubljanski magistrat sklenil, naj mesarje, ki se ne držijo cenika, drugega za drugim ob teh tedenskih dneh po štiri ure privežejo h križu (Valenčič 1972: 133–136).

Besedni delikti

Med delikte, ki so jih pogosto sramotilno kaznovali, so šteli *kletve*, *psovke*, *prepire*, *obrekovanja oziroma razžaljenja časti in nedovoljeno mišljenje*. Med težke besedne delikte so šteli *kletve*, zlasti zaradi v njih vsebovanih zvezah z nadnaravnim oziroma njihovih magijskih učinkovitosti. Najhujša so se zdela bogokletja ali zlorabe božjih imen in imen Marije, svetnic in svetnikov, kletve v zvezi s hudičem, nekoliko manj posvetna preklinjanja. V ozadju hudih kazni za takšne delikte je bilo zlasti prepričanje, da blasfemija lahko povzroči božjo kazen nad skupnostjo, ki zločina ni kaznovala; svetopisemska izrecna božja zapoved namreč nalaga skupnosti, naj bogokletnika usmrti s skupinskim kamenjanjem (Leviticus 24: 15, 16). Zato so bila kaznovanja zelo odvisna od konkretnega delikta in okoliščin. Segala so od grozovitih smrtnih kazni do denarnih in sramotilnih. Do poznega 18. stoletja so pretežno menili, naj kaznovanje zaščiti Boga in svetnike, potem pa naj zaščiti religijo (Hinckeldey 1981: 110). Vendar so marsikje že zgodaj takšna govorenja pogostoma kaznovali z visokimi denarnimi in sramotilnimi kaznimi. Tako je bilo že v poznem srednjem veku v Trstu, kjer so večkrat najprej prisodili denarno kazen. Če oglobljenec ni plačal v določenem roku, so ga dva dni zapored potapljali v vodo, tretji dan pa so ga izpostavili ob prangerju, kamor so v Kopru enakega dolžnika izpostavili za pol dneva (Mihelič 1999: 336). Ker so prisekali z nabožnimi gestami, ob svetih predmetih in s sklicevanjem na Boga, sv. Trojico, Marijo, vse svetnike in svetnice in na vse angele, prisege niso bile le pravna, ampak religiozna dejanja, in je

bilo tudi krivoprišežništvo lahko smrtno kaznovano kot blasfemija. Vendar je bilo to v različnih okoljih in časih različno. Kriminalni sodni red za Ljubljano iz leta 1514 je sicer krivo prisego pojmoval tudi posvetno in za kazen predpisal odrez jezika in prisežnih prstov (Listine 1998: 94, 100), kar je imelo tudi trajen stigmatizacijski sramotilni učinek. Sicer so bile na zgodnjenovoveških gorskih zborih prisojane kazni za bogokletja zelo različne od denarnih največjih do kazni majhne vrednosti (Dolenc 1924: 82; Dolenc 1935: 444).

212

Podobno so različno kaznovali *psovke* zlasti glede na njihov žaljiv, zmerjalen učinek in pomen v prepirih. Zdele so se težji delikti, če so bile naperjene zoper ljudi, ki so imeli družbeno ali politično moč. Tako je npr. leta 1753 ljubljanski mestni sodnik ozmerjal ljubljanskega meščana; meščanova žena pa je sodniku psovke vrnila in ga javno brezobzirno ozmerjala. V sodni obravnavi na mestnem svetu je sodnik obžaloval svoje besede, bilo mu je oproščeno, tako kot je bil oproščen tudi meščanu neki drugi delikt. Prejkone je za položaj meščank in žensk značilno, da za ženo ni bilo oprostitev. Prisodili so ji sramotilno poljavno kazen; vpričo članov mestnega sveta je morala pasti na tla pred sodnika in ga javno prositi odpuščanja (Vilfan 1953: 67).

Najbrž je značilno, da je bilo v zgodnjem novem veku med kazenskimi zadevami gorskih zborov največ primerov razžaljenja časti (Dolenc 1914: 61, 62). Čast oziroma osebni ugled sta imela v tedanjih okoljih poseben pomen. Skoraj vsi naseljenci so se medsebojno osebno poznali. Kmečki gospodarji so bili podvrženi skupnemu vrstenju tripoljnega sistema oziroma srenji; usode vsega agrarnega prebivalstva so bile odvisne od kmetij. Na ureditvi obrtnih dejavnosti in trgovine so temeljile podobne medsebojne preživljanjske osebne odvisnosti v trgih in mestih. Povsod pa so bile ženske relativno ali absolutno zapostavljene. Njihova položaj in družbena moč sta bila šibka; v takšnem položaju si ljudje dostikrat dajo duška z besedovanjem. Zato so oblastniki še posebej zahtevali nadzor nad govorjenjem žensk. Seveda je bilo od lokalnih okoliščin, predstav in razgledanosti sodnikov odvisno, katera besedovanja naj bi bila kazniva. V poznem srednjem veku in v zgodnjem novem veku so bile na jugozahodnem delu Slovenije kaznive psovke za moške: hlapec, tat, ropar, izdajalec, morilec, baraba, krivoprišežnik, prevarant, ponarejevalec, lopov, strahopetec, pankrt, rogatež, jarec, koštrun, lažnivec, za ženske pa: kurba, sleparka, prasica, krava, oslica, vlačuga (Mihelič 1999: 346; Mihelič 1996: 12). Podobne psovke so sramotilno kaznovali na zgodnjenovoveških gorskih zborih. Kaznovani ljudje so morali žaljence prositi odpuščanja pred pričami ali v srenji, včasih kleče, včasih so se morali sami *po gobcu počiti*, včasih so morali sami sebe imenovati z žaljivimi besedami. Tako so kaznovali hude žalitve, kot je bila pulitev brade in žaljivke, kot je bila *šelma*, včasih tudi nedolžnejše žaljivke, kot je bila *kravar* (Dolenc 1924: 80, 86; Dolenc 1935: 450–452). Leta 1675 sta bili v Kostanjevici ženski za lažno obdolžitev in psovki *Schelm* (kužljivec, crka), *Scherge* (krvnik) kaznovani s cekinoma in takojšnjo izpostavitvijo na sramotilni oder (Dolenc 1924: 91). Za milejšo kazen, ki kaže na življenjsko raznolikost sodnih okoliščin, je veljala prošnja za odpuščanje, ki je bila spremljana z globo in vedrom vina, da si obrekovalec *opere jezik*, kot je

bilo leta 1725 v trgu Središču (Kovačič 1910: 404). Na poseben način je značilna formulacija zapisa o deliktu leta 1680, ko so na pleterskem vinogorskem zboru obsodili žensko na triurno vpetje v trlico na sramotilnem odru, ker je v *pijanosti neumno govorila* (Dolenc 1935: 430, 446).

Takšen odnos do žensk ni bil nič posebnega. V nemških mestih so nasploh kaznovali obe udeleženci besednega prepira ali tepežnega spora, medtem ko je bilo pri moških prepirih navadno kaznovanje samo tistega, ki so mu prisodili krivdo. Za odnos do žensk je bila značilna oblika sramotilne kazni prenašanja bremen. Obtežilna, z verigo povezana kamna, težka okoli 40 kg, je morala ena obsojenka nositi od enih mestnih vrat do drugih, druga jo je gonila z železno bodico na palici; nato sta morali zamenjati vloži in se po isti poti vrniti (Schultz 1892: 35). Podobna težnja po discipliniranju žensk je bila v ozadju poznosrednjeveškega javnega kaznovanja tržaških branjev; kršilka določil trškega reda je morala s sramotilnim kamnom okrog vratu obhoditi mestno palačo (Mihelič 1999: 342).

213

Besedne delikte so sicer kot podobna sorodna dejanja pojmovali različno. Tako je bilo tudi v naši sosesčini. V mestu Novem v Vinodolu je bila npr. leta 1609 za kletve, psovke ali prepir zagrožena kazen desetdnevnega zapora ob kruhu in vodi in izpostavitve pred cerkvijo v trlici ali kladi (Mažuranič 1975: 158). Toda takšne prekrške so tam lahko že prej, pred več kot tremi stoletji, kaznovali z globami ... *ako ki muž ili žena nepodobno reče ili stvar bude govoriti nikomu mužu vola nikoi ženi ter se more pokazati ednim svidokom podobnim, ili mužem ili ženom ... plati dvoru libre 2, a strani koi e rekal, libri 2* (Vinodolski zakon 1988: str. 57, 28. člen). Podobno je pohlep oblastnikov povsod pogosto omogočal denarni odkup sramotilnih kazni in vsem obdobju, ko so bile te kazni v rabi; največkrat je odkup preprečevalo le bedno finančno stanje večine prebivalstva.

Kaznivim besedam je bilo blizu *kaznivo mišljenje*. Ta delikt temelji na pojmih krivoverstvo in inkvizicija, nastalih v rimskokatoliški cerkvi. Inkvizicijske institucije so od 12. stoletja izoblikovale načine vohunjenja, preiskovalnega nadzora in zaslišanja o verovanjih in mišljenjih. V srednjem in zgodnjem novem veku so nekatere takšne delikte kaznovali s hudimi in najhujšimi kaznimi; redkeje tudi s sramotilnimi. Kakšna mišljenja so bila kazniva, je bilo seveda različno v času in prostoru, zlasti socialnem. Sem so lahko sodila tudi nekatera vedeževanja. Leta 1676 so bili na sodišču v Škofji Loki celo v dvomu in so ženski, ki je vedeževala, samo zagrozili z izpostavljanjem ob prangerju (Dimitz 1862: 75). Tudi mnenja ali prepričanja, ki so jih imeli za praznoverje, so bila lahko kaznovana z javnim izpostavljanjem. Leta 1734 sta bili tako kaznovani ženski in moški. Ves čas, ko so v Ortneku v kapeli brali mašo, so morali v opomin drugim stati pred kapelo in v eni roki držati razpelo, v drugi pa prižgano svečo (Košir 1995: 16, 17).

Nedovoljeno mišljenje je bilo v zvezi s predstavami, kaj je kazniva nepokorščina oziroma kaj so *disciplinski prekrški*. V mestih so bili pozorni zlasti na ljudi, ki so bili v odnosih z mnogimi. V nemških mestih so tako grozili beračem; leta 1487 je npr. v Nürnbergu omenjena beraška kaznovalna klada (*petlerstock*; Schultz 1892: 34). Leta 1715 je ljubljanski mestni svet sklenil, da bodo vsi novodošli berači

iz mesta odpravljeni in da bodo, če bodo v mestu opaženi, prijeti, postavljeni k prangerju in izgnani iz mesta (Otošec 1974: 95). Nezmernim ljubiteljem vina je grozila kazen, saj so v alkoholni omami razgrajali, se topli, glasno in tiho izrekli marsikaj in celo govorili, kar so mislili. V Ljubljani so leta 1518 pijancem in tistim, ki jim dajejo piti, zagrozili celo s tremi dnevi v sramotilni kletki ob vodi in kruhu; takšna kazen naj bi veljala tudi za ženske, ne pa za gosposke ljudi, ki naj bodo kaznovani z denarno globo (Vrhovec 1886: 254). Sramotilne cerkvene kazni niso uporabljali samo zoper govorne in spolne prekrške, ampak tudi za discipliniranje vernikov nasploh. Tako so npr. v Šentrupertu leta 1742 z javnim izpostavljanjem kaznovali moža, ker ni pravočasno poklical duhovnika k umirajoči ženi, da bi ji podelil zakramente; upiranje sramotilnemu izpostavljanju pa je bilo lahko usodno, kot se je pokazalo pri kmetu, ki je zavoľjo tega izgubil kmetijo (Steklasa 1913: 414, 315). Podobno je leta 1760 v Žalcu župnik velel postaviti v klado moža, ki se je prepiral, slabo ravnal z ženo in preklinjal (Ožinger 1991: 630). Pretepe so včasih kaznovali s sramotilnimi kaznimi; zdi se, da moške drugače kot ženske. Sredi 18. stoletja so v Kostanjevici moške kaznovali z zaporom in tepežem, ženske pa z izpostavitvijo v trlico (Dolenc 1924: 100). Sicer so bili sramotilno kaznovani delikti različni. Vkllesani napis na kamnitem fragmentu sramotilnega stebra v Kojskem, da je namenjen tatovom, obrekovalcem in prešuštnikom (Premrl 2011: 76, 77), je izjemen in ne pomeni izključitve drugih pregreh.

Izpostavljanje ob sramotilnem stebru ni bilo le kazen ali opozorilo k pokorščini in primernemu obnašanju, predkaznovanje ali dodatno kaznovanje, ampak tudi del preiskovalnega postopka. Leta 1524 so pred mestnim sodnikom v Ljubljani besedno in mučilno zasliševali tri osumljenke. Ker niso priznale, so menili, da je potrebno ponovno izpraševanje, in sklenili, da jih je treba ob ponovnem zanikanju postaviti ob pranger in hudo pretepesti (Fabjančič 1939: 195; Fabjančič 1945: 91).

Prostori kaznovanja

Sramotilne kazni so izvrševali največ na tržnih prostorih in pred župnijskimi cerkvami, ko je bilo tam mnogo ljudi, zlasti ob sejmskih dnevih in nedeljah. Takšna okolja so ob drugem uresničevala sodbe, naj ljudje kaznovane osebe obmetavajo z odpadki (Vrhovec 1886: 107).

V mestih so na tržnih prostorih tudi dostikrat izrekli sodbe (Zoepfl 1928: 381). Sramotilni steber je omenjen že v prvi, drugi in četrti knjigi kopskega mestnega statuta iz leta 1423 (Margetić 1993: 13, 16, 64, 163); vrisan je na preskrbovalnem trgu Brolo na mestnem načrtu, ki ga je leta 1619 izdelal Giacomo Fino. Na grafikah iz 17. stoletja sta upodobljena sramotilni steber na trgu pred škofijo v Št. Andražu na Koroškem in sredi glavnega trga v Beljaku (Merian; Zeiller 1964: slikovna priloga ob str. 94 in druga slikovna priloga po str. 98); zgornji del drugega iz 15. stoletja danes hrani Muzej mesta Beljaka. Za pranger so v Ptujju uporabljali rimski nagrobnik, ki še danes stoji na nekdanjem tržnem prostoru pred rotovžem in mestnim stolpom. V Novem mestu je stal pranger na trgu pred rotovžem (Vrhovec 1891: 44). V Ljubljani so stali sramotilni steber ter

takšna kletka in klop na tržnem prostoru pred mestno hišo, kot kaže bakrorez iz leta 1681 (Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, posebna upodobitev na veliki veduti Ljubljane ob str. 666). Radovljiška sramotilna klop, ki glede na stavbo, ki ji je priključena, sodi v zgodnje 16. stoletje, v čas, ko je bila Radovljica že mesto, je na središčnem mestu tržnega prostora nasproti graščine. V Celju je v zadnji tretjini 18. stoletja stala sramotilna kletka na današnjem Glavnem trgu, leta 1771 so pri frekventiranih savinjskih in ljubljanskih mestnih vratih postavili sramotilna mesarska križa (Orožen 1997: 162).

215

Sramotilni steber sredi glavnega tržnega prostora v Ljutomeru. Ker sta v pisnih virih pred letom 1729 v tem trgu posebej omenjena steber in kletka, vemo, da upodobitev vrh stebra ne predstavlja dvignjene kletke (druge v Evropi imenovane kaak), ampak edikulast nastavek. Rišba po nadržnosti bakroreza iz leta 1681, pod št. 243 objavljenega v: Vischer 1976.

V nekaterih nemških mestih so sramotilna kaznovanja opravljali pri zelo obiskovanem mestnem vodnjaku (Zoepfl 1928: 393). Tudi omenjene naprave v Ljubljani so stale pred rotovžem ob vodnjaku. Sramotilna ženska nošnja kamnov je bila ob koncu srednjega veka v nemških mestih opravljana po ulicah ali preko mesta (Schultz 1892: 35). Podobno je tržaški statut iz leta 1421 nalagal kaznovanim branjevkam nošnjo okrog vratu obešenega kamna okrog mestne palače (Mihelič 1997: 94). Ženske so sramotilno pometale trge in ulice; v Ljubljani je leta 1635 izpričano takšno pometanje trga (Vrhovec 1886: 107). Zrcaleča se kaznen za ponarejevalce vina je bila ježa na sodu, ki so ga vozili skozi mesto (Schwarzkogler; Vetter 1990: 67). Pivce z glavobolom zaradi slabega vina je takšen dogodek kajpak zabaval; kot motiv je prešel v popularno ikonografijo, kjer je postopoma izgubil sramotilni pomen (gl. npr. Makarovič 1981: sl. 24 na str. 25 in sl. 313 na str. 188).

Posebnosti nekaterih kaznovanj so določale njihov mestni prostor. Piranski statut iz leta 1307 predpisuje kaznovanje namakanje s pristaniškega pomola (Pahor; Šumrada 1987: 247); bržčas so na podobnem prostoru opravljali tudi potapljanje, ki je predpisano v tržaškem statutu iz leta 1421 (Mihelič 1997: 91). V Ljubljani so nevestne peke s prevesico-potapljaljo namakali v Ljubljani za kruharno pri Čevljarskem mostu; pred kruharno je bila še posebna, nevestnim pekrom namenjena sramotilna klop, na kateri so morali kaznovani sedeti tudi po

več ur; omenjena je npr. leta 1635 (Vrhovec 1886: 106). Celjska prevesica za peke, izpričana v 18. stoletju, je prejkone stala ob Savinji.

V *trških naseljih* je bilo podobno. Na Ptujski gori je stal pranger sredi tržnega prostora, kot je upodobljeno na sliki iz sredine ali druge polovice 18. stoletja (Skrabar 1928: sl. na str. 269); leta 1855 so izklesali nov pranger po vzoru starejšega, ki bi glede na obliko sodil v 15. stoletje, in ga postavili ob baročni stopniščni prehod s tržnega na cerkveni prostor (Stele 1940: 14 in sl. 3 na str. 18; na sl. 2 na str. 13 je pomotoma objavljena fotografija prangerja iz Pilštajna). Sredi tržnega prostora v Ljutomeru je stal sramotilni steber vsaj v 17. stoletju in še do leta 1729, ko so ga premestili drugam (Vischer 1681: bakrorez št. 243; Kovačič 1926: 160). V trgu Vače je stal sramotilni steber na tržnem prostoru severozahodno od cerkve (Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, bakrorezna upodobitev na strani 624). V Motniku je stal takšen steber, datiran z vklesano letnico 1793, sredi trga (Urankar 1940: 50). V Laškem je stal sramotilni steber na trgu ob rotovžu do leta 1779, ko so ga odstranili (Orožen 1881: 226, 227). Sramotilni steber v Podsredi, datiran z vklesano letnico 1667, je prvotno stal sredi naselja (Orožen 1887: 347; gl. fotografijo iz časa med vojnami v Žontar 1940: 137). Tudi sramotilna nošnja bremen je sodila na tržni prostor; tako je izpričano za Ljutomer; na istem prostoru v tem trgu je pred letom 1729 stala tudi sramotilna kletka (Kovačič 1926: 160).

216

Poseben pomen so imele sramotilne naprave *na cerkvenih prostorih*, kjer so bile tudi simboli pokore in cerkvene oblasti (Hickeldey 1981: 307). Na pokopališčih so stale kataste, leseni križi, ob katere so privezovali obsojence, da so bili na ogled in na sramotenje mimoidočih in gledalcev. Po Tridentinskem koncilu, končanem leta 1563, so ponekod kataste odstranjevali oziroma prestavljali. Takšne naprave so npr. leta 1617 izpričane na pokopališčih ob župnih cerkvah v Benediktu, Cerkvjenjaku, Gornji Radgoni, Jarenini, Juršincih, Lenartu v Slovenskih goricah, Ljutomeru, Negovi, Svečini in v Voličini, ko je bilo naročeno, naj jih s pokopališč prestavijo drugam (Mlinarič 1983: 147, 145, 138, 173, 163, 169, 185, 142, 179, 167). Ponekod so sramotilne naprave odstranjevali, drugod ne. Tako je npr. leta 1678 na obzidanem pokopališču okrog župne cerkve na Polzeli še stal sramotilni steber za javno kaznovanje župljanov in župljank (Mlinarič 1980: 165) in leta 1730 je bila izražena zahteva, naj se trlica in sramotilni križ spet postavita na idrijsko pokopališče (Arko 1931: 138). Leta 1760 je omenjen župnijski sramotilni križ v Vitanju (Ožinger 1991: 624).

Sramotilne naprave so stale na cerkvenem prostoru tudi zato, ker je bilo tam ob bogoslužju mnogo ljudi. Tako je npr. stal sramotilni križ leta 1617 pred samotno cerkvijo sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah (Mlinarič 1983: 148), ker je bila množično obiskovana romarska pot. Sicer so takšne naprave skladno z redom cerkvene oblasti sodile predvsem k župnijskim cerkvam. Tako je npr. pred letom 1617 stal sramotilni steber na pokopališču okrog ljutomerske župnijske cerkve, tega leta so ga prestavili pred pokopališčni vhod, kjer je stal zraven lesenega križa, kar je omenjeno leta 1668 (Kovačič 1926: 91, 92); leta 1631 je omenjena trlica pred župnijsko cerkvijo v Poljanah na Gorenjskem (Blaznik 1979: 57); leta 1654 je omenjen sramotilni križ v Škofji Loki pred cerkvijo (Dimitz 1862: 75)

itd. Takšne naprave so postavljali k cerkvam; še kazenski zakonik Marije Terezije našteva med sramotilnimi kaznimi izpostavljanje v trlici ali kladi pred cerkvami (*vor der Kirchen in die Prechel stellen*; Constitutio 1769: šesti člen, § 8, str. 12). Po dvornem odloku leta 1770 je bila kaznovalna oblast župnikov nad javnimi grešniki s cerkvenimi kaznimi sicer omejena (Baraga 1995: 298), vendar ne onemogočena. Še po sredini 19. stoletja je stala trlica na pokopališču v Libeličah (Košir; Möderndorfer 1927: 12); trlico v Selah na Koroškem so odstranili šele leta 1913 (Makarovič 1994: 331). Še v začetku 20. stoletja je bilo v Prlekiji ohranjeno prepričanje, da sodi kaznovalna klada v vsako župnijo, kar kaže na cerkvene kazni, hkrati pa je o posvetnem kaznovanju pričal spomin, da so stale klade pri bivših županskih hišah še v drugi polovici 19. stoletja. Pri teh so sodila predvsem vaška sodišča, *županije* pri županih, ki so upravljali premoženje soseske; sodil je župan, prisledniki so bili priče (Kociper 1940: 56, 57). Ta spomin kaže na fizično sodelovanje občinskih ljudi pri cerkvenem sramotilnem kaznovanju, ki ga nikakor niso opravljali le cerkveni ključarji in župnijski hlapci; v podeželskem okolju je bila med izvrševalci včasih komaj kakšna razlika. Bila pa je pri vzrokih za kaznovanje; o spolnih deliktih je razsojal župnik, o drugih manjših prekrških pa župan in njegovi. Skladno s tem tudi mesto podeželskih kaznovalnih naprav ni bilo vedno pred cerkvijo. Še danes stoji kamen, ki je bil sramotilni oder, pred nekdanjo občinsko hišo na Slapu v Vipavski dolini (Vidrih 2007).

Sramotilna zaznamovanja in dela

Telesna zaznamovanja

Zavoljo bolečin sodi večina pohabljevalskih stigmatizacijskih posegov v človeško telo med telesne kazni; hkrati pa so nekateri tudi sramotilni, ker so sporočali zagrešena dejanja. Na reliefih zgornjega dela sramotilnega stebra, ki sodi vsaj v sredino 15. stoletja in ga hrani Muzej mesta Beljaka, je upodobljeno tudi odsekanje roke, izbadanje očesa in odrez ušesa. V prvo polovico 16. stoletja sodi tolmačenje, po katerem je vžgan žig pod obrazom ali odrez ušesa pomenil tatvino; odrez dveh prstov krivoprisežništvo; odrez prsta sleparstvo pri igri; odsekanje roke prelom prisege; oslepljeno oko sleparsko trgovanje in odrez jezika bogokletstvo ali preklinjanje sploh (Heinemann 1900: 115). V kriminalnem sodnem redu iz leta 1514 za Ljubljano je odrezanje jezika in prisežnih prstov predpisana kazen za osebo, ki je krivo prisegla (Listine 1998: 94, 100). Leta 1585 je bil v Celovcu ob drugih grozljivih posegih določen rabljev zaslužek tudi za odrez nosa, ušesa in izbod očesa (Stejskal 1985: 128) in podobno sredi 17. stoletja v Ljubljani tudi za odrezanje ušesa in odsekanje prsta (Vrhovec 1886: 91). V tem mestu je obsojenim osebam rabelj v zgodnjem novem veku večkrat javno odrezal uho, npr. leta 1620 živinskemu tatu, leta 1650 je obsojencu prirezal obe ušesi, leta 1661 je odrezal uho osumljenki za tatvino in leta 1659 tatici; leta 1637 je poligamnemu nesrečnežu odrezal nos (Fabjančič 1945: 94, 97, 95). Omembe odreza ušesa sicer večkrat pomenijo le stigmatizacijsko odrezanje mečice ali odrezanje zgornjega dela uhlja (Dolenc 1935: 427, 428).

Delinkvente so žigosali z razžarjenim železnim žigom največkrat na hrbet, čelo ali lica. Tržaški statut iz leta 1421 je predpisal žigosanje za prešuštnice, če so se po izgonu vrnile v mesto (Mihelič 1997: 98). V zadnji tretjini 18. stoletja so vžigali žige le še na hrbet in le tistim, ki so bili obsojeni na izgon iz dežele; njim je bila namenjena črka R (*relegatio*, izgon) in črkovna oznaka dežele (Studen 2004: 46–48; Constitutio 1769: 6. člen na str. 9–14, § 4 na str. 10, 11). Prej so žigosali z raznimi črkami ali simboli (Hinckeldey 1981: 198), lahko tudi zrcalce se z razžarjenim cerkvenim ključem za cerkveno tatvino ali z razbeljenim kovancem za ponarejanje denarja ali z mestnim žigom za tatvino (Mažuranič 1975: 107, 108, 160). Med splošne oznake je sodila črka U, ki je označevala hudodelca (Untäter), s katero so lahko trajno osramotili celo ponarejevalce vina (Schwarzkogler; Vetter 1990: 68). V Ljubljani je rabelj leta 1528 obsojencu ob sramotilnem stebru vžgal žig, leta 1718 je obsojencu na galejo vžgal žig na hrbet, leta 1739 pa je vžgal žig s podobo vislic obsojencu na rame (Fabjančič 1945: 91, 101, 102). Leta 1769 je bilo prepovedano amputiranje prstov ali roke, ki je sicer imelo dvojni pomen, telesno kaznovalni in stigmatizacijski (Constitutio 1769: 6. člen na str. 9–14, § 5 na str. 11). Kako dosledno so se takšna določila uveljavljala v praksi, ne vemo. V nemških mestih je bilo do poznega 18. stoletja še precej v navadi stigmatiziranje z razžarjenim žigosanjem (Henne am Rhyn 1892: 368), na Madžarskem in Hrvaškem pa še v zgodnjem 19. stoletju (Mažuranič 1975: 108), morda ponekod še kasneje; v Angliji in Franciji so žigosanje obsojencev odpravili šele v tridesetih letih 19. stoletja (Foucault 1984: 16). V ustnem slovstvu Beneških Slovencev se je še v 20. stoletje ohranilo védenje o človeku z okrnjenim nosom kot zaznamovancu za tatvino (Feigl 1950: 148).

Noša

Marsikje v Evropi so imela v poznem srednjem veku in zgodnjem novem veku *zaznamovanja s prvino noše* sramotilen ali poniževalen pomen. Takšne razločevalne vidne znake so tedaj navadno predpisovale mestne oblasti, zato so bili v različnih območjih precej različni. Tako so npr. prostitutke morale ponekod v javnosti nositi rdečo kapo ali rdeče-belo naglavno ruto, drugod rumen trak na čevljih, drugje spet zelen trak na obleki, prišite kraguljčke ali so morale nositi plašč čez glavo ali kratek plašček, ogrinjalo z našitimi modrimi vrvicami in podobno (Fuchs 1909: 419, 422; Hinckeldey 1981: 275). Zaznamovanost je bila določena za Jude. Rimskokatoliški cerkveni dostojanstveniki so leta 1215 v 68. členu sklepov Četrtega lateranskega koncila določili, da se morajo Judje po obleki ločiti od kristjanov. Tovrstna, razločevalno najbolj navadna oblačilna prvina je največkrat postal rumen "judovski" klobuk s koničastim stožčastim nastavkom. Nosili so ga Judje na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, preden so jih od tam izgnali ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja; upodobljen je npr. na cerkveni freski iz druge četrtine 15. stoletja v Vremskem Britofu, ki predstavlja križanje sv. Petra. Na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod beneško oblastjo, pa so morali Judje od leta 1429 na sprednjem delu obleke imeti prišit krogec iz rumene vrvce (Statuti 1988: 98, št. 85).

Občasno sramotilen del noše je bil visok slamnat, s petelinjimi peresi prepleten, *venec*, ki naj bi kazal na izgubo devištva. Posadili so ga na glavo neprevidnih zasačenih deklet ali tragičnih nezakonskih mater, izpostavljenih pred cerkvijo; ta podla cerkvena kaznovanja so bila na Kranjskem leta 1780 še splošno znana (Hermann 1783: 77, 78). Sramotilen pomen je lahko imela tudi odsotnost določene prvine noše. *Prepoved nošnje orožja* je bila sramotilna kazen samo za meščane, ki so v nasprotju z drugim mestnim prebivalstvom ali tujci v mestih imeli pravico nositi orožje; v Ljubljani so npr. leta 1547 zavoljo nespodobnega vedenja kaznovali meščana s prepovedjo nošnje orožja (Vrhovec 1886: 107).

Ostriženje las je bilo močno razširjeno stigmatiziranje žensk, ki so jim očitali prekrške zoper spolno moralo; nanj nazorno kaže že ilustracija v heidelberškem rokopisu Saškega zrcala iz leta okoli 1330 (Hinckeldey 1981: sl. na str. 76). Danes s tesnobo in ogorčenjem gledamo upodobitev od pasu navzgor gole in okrvavljene nosečnice, privezane k sramotilnemu kolu, ki ji moški s škarjami reže lase, drugi pa jo tepe s snopom šib. V nemških mestih je bilo sramotilno ostriženje žensk uveljavljeno v srednjem veku in prakticirano vsaj še do poznega 18. stoletja (Heinemann 1900: 116; Henne am Rhyn 1892: 368; Hinckeldey 1981: 156, 158). V ogrskem kraljestvu je bilo še leta 1817 ostriženje splošno pravno veljavna sramotilna kazen (Mažuranić 1975: 153). V 18., *razsvetljskem*, stoletju so v avstrijskih deželah zoper prostitutke, ženske svobodnejšega obnašanja in nezakonske matere delovale terezijanske policijske nravne komisije. Ženske so aretirali, zaznamovali so jih s striženjem las do golega, lahko so jih tudi vklenili, navadno so jih prisilili v javno pometanje in vožnjo ciz, ki sta pomenili sramotilno delo (Fuchs 1910: 431, 432; gl. bakroreza iz 18. stoletja na str. 415 in ob str. 424; Heinemann 1900: 118). Ljubljanski rabelj je leta 1692 mučil osumljenki za čarovništvo in jima ostrigel lase (Fabjančič 1945: 100). Še daleč v 19. stoletje so ponekod na Slovenskem menili, da je pravica vaških fantov ostriženje v vas prišle ženske svobodnejšega spolnega obnašanja (Polec 1945: 12, 162).

Sramotilna dela in opravila

Leta 1635 so v Ljubljani kaznovali žensko s prisilnim *pometanjem* trga (Vrhovec 1886: 107); kazen je javno kazala na grešnico zoper spolno moralo (prim. Hinckeldey 1981: 156, 158). Pometanje javnih prostorov so nasploh imeli za manjvredno in ne zelo potrebno. V 18. stoletju so jih v Ljubljani pometali navadno le enkrat ali dvakrat na leto; takrat pometanje seveda ni bilo sramotilno za družbeno sicer neugledne moške, ki to niso delali za kazen: jetnike, sluge, nosilničarje, beraške strahove, voznike in nekdanje sodarje (Vrhovec 1886: 149, 150).

Zemeljska utrdbeni dela so bila lahko kazen; ker so bila opravljana javno pod nadzorom, so bila tudi sramotilna (gl. npr. Hinckeldey 1981: 156, 157). V Ljubljani so leta 1594 ubijalca na mah v Sostrem, ki je branil svojo lastnino, ob cerkveni pokori in denarni odškodnini obsodili še na enoletno delo na lastne stroške v Karlovškem mestnem jarku (Vrhovec 1889: 95, 96). Kazenski zakonik Marije Terezije med kazenskimi javnimi deli našteva tudi gradbena dela

na državnih utrdbah in v mestnih jarkih v verigah ali vezeh ter pometanje ulic (Constitutio 1796: 6. člen, paragraf 7, na str. 11, 12).

Kaznovalno *prenašanje bremen* je lahko imelo delovni videz, seveda je ob težkih telesnih naporih pomenilo še sramotitev.

Opazna je težnja, naj znaki in dela konvencionalno ali zrcaleče se kažejo na delikte kaznovanih. Najbolj določno so jih seveda izražali napisi ob ali na kaznovani osebi, vendar v večinsko nepismeni družbi niso mogli biti zelo učinkoviti in so bili bržčas redki. Poznata jih v habsburških deželah veljavni kazenski zakonik Ferdinanda III. iz leta 1656 (Mažuranić 1975: 153) in zakonik Marije Terezije (Constitutio 1769: 12, 6. člen, § 8). Izpostavljenec ob novomeškem sramotilnem stebru, ki je omenjen še leta 1758, so okrog vratu včasih obesili napisno tablico, ki je sporočala kaznivo dejanje (Vrhovec 1891: 44, 254). Leta 1784 so v Ljubljani na tržni dan postavili dva pohlepneža za pol ure ob sramotilni steber, okrog vratu so jima obesili napisno tablico, ki je sporočala, da sta prekupčevalca z drvni in oderuha (Mal 1957: 36).

Sramotilne naprave in imena

Raznolikost in razširjenost sramotilnih naprav pomembno pričata o času in družbenih okoljih različnih ustreznih kazni, uveljavljenih v času od poznega srednjega veka do srede 19. stoletja. Njihova imena so sicer različna; z istim imenom so dostikrat imenovane različne naprave. Beseda *pranger* (tudi *prangar*) je krovno ime za različne, na javnih prostorih postavljene naprave na, ob ali v katere so priklenili, privezali ali zaprli obsojene. Prvotno je pomenila železni ovratnik, ki je bil z verigo nekam pripet (Loewe 1930: 114). To so bile naprave različnih oblik in vrst, neenako uveljavljenih v srednji in zahodni Evropi, vendar s podobnimi, največ sramotilnimi nameni (Hinckeldey 1981: 159–162), večkrat tudi za privezovanje obsojenih na nekatere javne telesne kazni, ki jih je izvrševal rabelj, zlasti na tepež in odrez ušesa (gl. npr. Schultz 1892: 38, 39, sl. 66 ob str. 38 in sl. 60 iz leta 1512 ob str. 32).

Simbolika sramotilnih kaznovalnih naprav

Javno postavljeni kaznovalni objekti so bili stalna grožnja in znak sodnih pooblastil. Sramotilne naprave so največkrat kazale na oblast nižjega sodstva. Vendar so takšne trajne objekte imeli le ponekod. Splošno so bili v rabi leseni koli, podobno kot so bile tudi vislice večinoma lesene (Žontar 1940c: 249). Tudi zato ni nastala enotno značilna oblika sramotilnih stebrov. Vendar jih je večkrat opredeljevala krogla na vrhu kot simbol oblasti (gl. npr. Cooper 1986: 82), vrh javnih kaznovalnih naprav je bila v evropski zavesti več stoletij sodni simbol. Kažejo ga npr. upodobitve krogle na kladi na lesorezu iz leta 1476; na sramotilnem stebru na lesorezu iz leta 1508 (Heinemann 1900: 41, 44); na vislicah na bakrorezu iz leta 1718 (Hinckeldey 1981: 138). Podobno je bilo tudi na Slovenskem. Bakrorezci 17. stoletja so večkrat simbolno (in/ali imitativno)

upodabljali krogle vrh sramotilnih stebrov (gl. npr. Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, str. 624 in priloga ob str. 666); leta 1681 so bile upodobljene krogle vrh nosilnih kolov sramotilne klade (Vilfan 1961: 317). V Motniku je bila krogla vrh sramotilnega stebra iz leta 1793 (Urankar 1940: 50), izvirne krogle vrh sramotilnih stebrov so ohranjene v Pilštajnu, Lembergu in Predgradu ob Kolpi. Po krogli vrh stebra prepoznamo tudi pranger na fotografiji, ki sodi v čas pred prvo svetovno vojno. Stoji ob ograji okrog kapele iz druge polovice 19. stoletja na Libanji, naselju severno od Ormoža; kajpak je bil tja drugotno prinešen, ko ni bil več namenjen sramotilnemu kaznovanju (Razstava 2011: 23).

To ni bila edina simbolna oblika sramotilnega stebra. Krogla vrh obeliska ali piramide je seveda splošen renesančni arhitekturni motiv; skladno z baročnimi oblikovalskimi težnjami je krogla lahko postala potlačena (kot npr. na predgrajskem stebru), piramida pa zvonast podstavek (kot npr. na pilštajnskem stebru) ali napihnjjen piramidast nastavek brez krogle (npr. na stebru v Rečici ob Savinji; po enakem kamnitem nastavku in celotnem videzu stebra pod naseljem Sv. Ana severno od Lenarta prepoznamo nekdanji pranger, ki so ga na današnje mesto drugotno prenesli, ko ni bil več namenjen sramotilnemu kaznovanju; z dodanim železnim križem na vrhu so ga spremenili v kažipotno nabožno znamenje). Vrh stebrov so oblikovali tudi edikulaste forme, ki se sicer kot znak niso uveljavile. Na Slovenskem je takšna oblika izpričana na bakrorezni upodobitvi sramotilnega stebra v Ljutomeru (Vischer 1681: bakrorez št. 243; prim. enako obliko sramotilnega stebra v Hinckeldey 1981: sl. na str. 161), oblikovno ustrezen izvirni nastavek sramotilnega stebra iz 15. stoletja je ohranjen v Muzeju mesta Beljaka.

Steber

Na Slovenskem ime *pranger* danes največkrat pomeni *sramotilni steber*, ob katerem so izpostavljali obsojence; nekateri menijo, da zajema ta pojem zlasti tovrstne objekte na vzvišenem vidnem mestu, redkeje je tako imenovan le železni ovratnik, z verigo pripet kamorkoli. Na takšno železno ogrlico, *ogerlin*, je naslonjeno *obrlin*, drugo ime za sramotilni steber, znano tudi v obliki *berlina* (Bezljaj 1982: 237; prim. Belostenec 1973: 281). Trajnejši stebri so se razvili iz samostojnih, večkrat le občasno postavljenih različnih lesenih kolov, ob katere so privezovali kaznjence pri tepežu. Nazorno si jih predstavljamo npr. po upodobitvah iz časa okoli leta 1330 (Hinckeldey 1981: sl. na str. 76); iz srede 16. stoletja (Hinckeldey 1981: sl. na str. 132, 76) in iz leta 1760 na bakrorezu (Heinemann 1900: 114). Sicer so za podobne namene uporabljali kakršnekoli stebre, kar največ kažejo upodobitve bičanaj Jezusa, privezanega ob zelo različne stebre ali balustre. Na Slovenskem je v takšnem prizoru npr. na freski iz prve tretjine 16. stoletja v cerkvi sv. Petra nad Begunjami upodobljen arhitekturni nosilni steber, na krilni oltarni tabli iz prve tretjine 17. stoletja v cerkvi sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah je ob Bičanem naslikan samostoječ steber, ki ne nosi ničesar in se zgoraj konča s prstanom. Takšne upodobitve odražajo predstave iz resničnega življenja; v evangelijih namreč ob Kristusovem bičanju steber ni omenjen. Sicer je na Slovenskem ohranjenih tudi

Nastavek beljaškega sramotilnega stebra. Sredina ali druga polovica 15. stoletja. Hrani ga Mestni muzej v Beljaku. Na reliefnih poljih so upodobitve zagroženih kazni: odsekanje roke, izbod očesa, odrez ušesa, roka z mečem (usmrtitev), roka s šibami in sodni simbol: tehtnica. Razen izpostavljanja so ob stebri običajno opravljali tepež in odrez ušesa, druge kazni pa največkrat drugod. (Foto: Gorazd Makarovič)

nekaj izvirnih namenskih kamnitih sramotilnih stebrov različnih oblik, ki so jih imeli mesta, trgi in zemljiška gospostva (Žontar 1956: 179, 180).

Kdaj so se sramotilni stebri pojavili na Slovenskem, ne vemo. V 13. stoletju so bili v srednji Evropi precej razširjeni (Schild 1995: stolpec 168; Hinckeldey 1981: 159). To je bil tudi v slovenskem prostoru čas vzpona mest, na več načinov dobesedno in v prenesenih pomenih omejenih prostorov z gostim neagrarnim, medsebojno odvisnim prebivalstvom, kar so okoliščine, v katerih so sramotilne kazni učinkovite. Takšne stebre domnevamo tedaj tudi pri nas, čeprav bržčas predvsem kot lesene, občasno postavljene kole, še posebej, ker je bilo izpostavljanje ob njih dejavnost nižjega sodstva, večinoma temelječega na lokalnem običajnem pravu; največkrat je sledilo manjšim prestopkom in je zato razmeroma redko pustilo sled v pisnih virih. Kolikor je piscu teh vrst znano, je najstarejša znana omemba sramotilnega stebra (z vulgarno obliko imena *pegma*) na Slovenskem v piranskem mestnem statutu iz leta 1307; če za blasfemijo obsojena oseba v treh dneh ni plačala predpisane globe, je morala stati privezana ob stebri dan in noč (... *debeat stare ligatus ad pignam unam diem et unam noctem* ...; Pahor; Šumrada 1987: 247). Vendar tedaj ni stala ob današnjem prangerju, ki je mlajši, o čemer priča renesančna oblika delno ohranjenega na njem izklesanega grbovnega ščitka s stilno značilno zajedo v zgornjem levem delu. Pranger je stal ob nekdanjem dviznem mostu nad ustjem v stari mandrač; sredi 19. stoletja so bili na njem še okovi za vrat in noge (Puff 1853: 44). Najstarejši ali drugi najstarejši ohranjeni steber je koprski, ki danes stoji na vrtu Pokrajinskega muzeja v Kopru; omenjen je kot *berlina* v koprskem mestnem statutu iz leta 1423 (Margetič 1993: 13, 16, 64, 163). Prvotno je bil brez nastavka, leta 1515 so nanj postavili kip poosebljene Pravice (Cevc 1963: 296), ki je ohranjen na istem vrtu. V poznem srednjem veku je sicer imelo vsako slovensko obmorsko mesto svoj pranger (Mihelič 1996: 6).

Navedeni primeri kažejo na primorska mesta, ki so se sicer razvijala drugače kot celinska. Najstarejše piscu teh vrst znano pričevanje o sramotilnih stebrih v

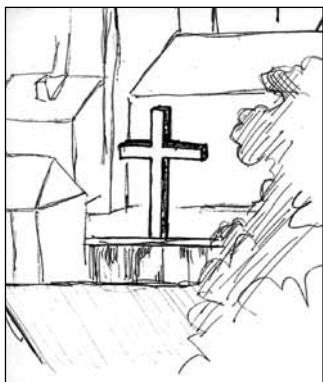
celinskih mestih na Slovenskem je v Mestnem muzeju v Beljaku. To je zgornji, z reliefnimi upodobitvami zagroženih kazni obogaten piramidast del mestnega sramotilnega stebra, ki po stilno časovno določljivih prvinah sodi vsaj v sredo 15. stoletja. Na zgodnje trške sramotilne stebre posredno kaže primerek, ki je datiran z letnico 1855 in stoji na Ptujski gori. Že pred leti je bilo opaženo, da je posnetek starejšega primerka, ki naj bi nastal kmalu po tam podeljenih tržnih pravicah leta 1447 in je upodobljen na votivni sliki iz 18. stoletja (Stele 1940: sl. 3 na str. 18 in str. 14; Skrabar 1928: sl. na str. 269). Sramotilne stebre, ki so praviloma stali na uglednih oziroma najbolj frekventiranih mestnih ali trških prostorih, so začeli odstranjevati v 18. stoletju, ko so se počasi širile razsvetljenske ideje in ko je sodstvo vedno bolj prevzemala država; nekatere mestne, trške in patrimonialne oblasti pa so jih prav v tem času kljubovalno postavljale kot vidni dokaz svoje sodne veljavnosti. Tako so npr. v Ljubljani že leta 1716 ob gradnji novega rotovža odstranili sramotilne naprave in jih pred novi rotovž niso več namestili (Vrhovec 1886: 106); v Ljutomeru so leta 1729 sramotilni steber na glavnem trgu premestili, ker so tam postavili znamenje sv. Marije (Kovačič 1926: 160); v Laškem so sramotilni steber, ki je stal na trgu ob rotovžu, odstranili leta 1779 (Orožen 1881: 226, 227); sramotilni steber pred rotovžem v Novem mestu je sicer omenjen še leta 1758 (Vrhovec 1891: 254, 255). Nasprotno pa so v občutku prikrajšanosti sodnih pravic v Lembergu (Strmšek 1937: 129, 130) ob novi trški rotovž, datiran z letnico 1769, prislonili kamnit sramotilni steber, ki stoji tam še danes; na stebru v Brestanici sta bili vklesani letnici 1776 in 1799; v Motniku so izdelali takšen (nov) steber še leta 1793 (Urankar 1940: 50, sl. na str. 68); steber v Predgradu ob Kolpi je glede na potlačeno kroglo in obliko stolbastega gornjega okrajka nastal v drugi ali zadnji tretjini 18. stoletja; ponovljeni ptujskogorski steber je najbrž poslednja priča takšne lažne reprezentativnosti. Zavaljo takšnega pomena ali zgolj zaradi druge uporabnosti ali nemara nekaterih sramotilnih stebrov tudi pozneje niso uničili ali odstranili. Tako danes stojijo na prvotnih javnih mestih sramotilni stebri npr. v Ptuj, Predgradu ob Kolpi in v Radovljici, drugi ohranjeni primerki (Žontar 1940b: 214, 215; Žontar 1956: 179, 180; Poličnik 1999: 54, 55; Delo 1999; Delo 1999a) pa so nameščeni drugotno in drugje. Veljava sramotilnih stebrov je v različnih krajih pojemala različno. Avstrijski kazenski zakonik iz leta 1803 je v 19. paragrafu še predpisoval izpostavljanje ob stebru tri dni zapored po eno uro in leta 1817 je v ogrskem kraljestvu še splošno veljala sramotilna kazen izpostavljanja ob stebru (Mažuranič 1975: 101, 153).

Na Slovenskem je bila v 17. stoletju beseda *pranger* tolmačena kot javni *kol z vratnim okovom ali vratni okov (palus numellarius publicus)* (Stabej 1997: 322). V Ljubljani so ob koncu 18. stoletja z imenom *pranger* imenovali še danes ohranjeni balkon mestne hiše, s katerega so javno brali obsodbe (Vrhovec 1886: 106). V kazenskem zakoniku cesarice Marije Terezije so še ločili ime *Pranger*, ki je ob drugem pomenil kaznovalni, stalno postavljeni steber, in ime *sramotilni steber (Schandfäule)* za druge objekte z istim ali podobnim namenom (Constitutio 1769: šesti člen, § 8, str. 12).

Katasta

Katasta je ime, ki so ga uporabljali za lesen križ na pokopališču ali pred cerkvijo za sramotilne cerkvene kazni (Mlinarič 1983: 43). V slovenščini je sicer v 17. stoletju to ime splošnejše pomenilo *enu orodje ludy martrati, ali peifati* (Stabej 1997: 279); prevzeto je iz latinščine (*catasta*), v kateri je prvotno pomenilo ogledni prodajni oder za sužnje. Na bakrorezu iz 17. stoletja, ki predstavlja Šentvid ob Glini na Koroškem, je katasta upodobljena kot precej visok latinski križ (*crux immissa*) tik ob notranji strani ograje okrog frančiškanske cerkve v predmestju (Merian; Zeiller 1964: druga slikovna priloga po str. 96), v Ripšlovi kroniki fare sv. Helene iz leta 1868 je na upodobitvi župnijske cerkve v Radečah na notranji strani cerkvenega obzidja upodobljena katasta kot velik latinski križ, ki je hkrati višji pokončni utorni kol klade (Žontar 1940b: 214; Vilfan 1961: 325). V slovenski bližnji sosesčini je bilo v 17. stoletju ime *katasta* razloženo kot velika dolga spona ali okov (*Catasta, longa & magna compes*) (Belostenec 1972: 248), kar bi lahko pomenilo tudi klado in kaže na imenovanje različnih sramotilnih objektov z istim imenom; z imenom *katasta* so včasih imenovali tudi sramotilni steber (Mažuranič 1975: 498).

224

Sramotilni križ ob notranji strani obzidja, ki objema mestni špital in nekdanjo špitalsko cerkev v mestu Št. Vidu ob Glini na Koroškem. Risba po nadržbnosti bakroreza iz leta 1649, objavljenega v: Merian; Zeiller 1964, med str. 96 in 97.

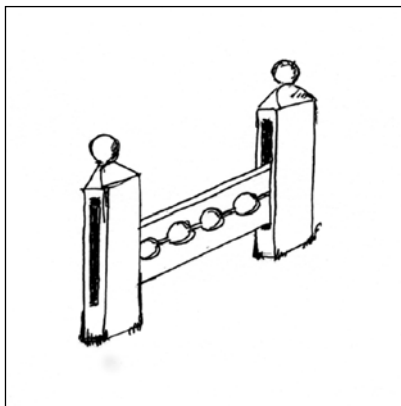
Kot pravni simbol je bil križ sicer simbol oblasti in sodstva (Hinckeldey 1981: 307); kaže, da enakost z obćim nabožnim simbolom krščanstva ni bila sporna vse do Tridentinskega koncila, končanega leta 1563, po katerem so kataste postopoma odstranjevali s pokopališč. Leta 1596 je patriarh na cerkvenemu zboru v Ogleju prepovedal takšne križe na pokopališčih, *da bi odpravil nerednosti in zboljšal npravno obnašanje vernikov* (Rutar 1893: 85). Na cerkvenih vizitacijah zgodnjega 17. stoletja so večkrat zapovedovali odpravo katast s pokopališč in njihovo premestitev drugam (npr. Mlinarič 1983: 147, 145, 138, 173, 163, 169, 185, 142, 179, 167). Vsaj nekateri, bolj izobraženi in kultivirani kleriki so vendarle vedno bolj menili, da križ na cerkvenem prostoru ne more biti primerno sramotilno orodje. Škofovski vizitator je leta 1617 v Juršincih izrecno zahteval, naj križ, na katerega na pokopališču privezujejo prešuštnike, daleč odstranijo zavoljo spoštljivosti do pravega svetega križa (Mlinarič 1983: 163). Kataste, ki so bile pred Tridentinskim koncilom pač množične, so tako že v 17. stoletju postajale na cerkvenih prostorih redkejše oziroma

nadomeščene z drugimi kaznovalnimi napravami. Vendar je še leta 1760 bil v župniji Vitanje sramotilni križ (Ožinger 1991: 624) in leta 1767 je omenjeno izpostavljanje nezakonskih mater ob križu pred cerkvijo v Spodnji Idriji (Rutar 1882: 143, 177). Na takšnih križih so lahko bile spona za roke in vrat; leta 1760 je v župniji Sv. Lovrenc na Pohorju omenjeno kaznovanje krivcev za nezakonske otroke ob križu z vkljeno glavo in rokama (Ožinger 1991: 591).

Podobne naprave so bili sramotilni križi v obliki črke T (*crux commissa*) za goljufive mesarje (Žontar 1940b: 215). V Ljubljani so leta 1635 takšen dotrajan križ, ki je stal blizu mesarskih stojnic, nadomestili z novim (Vrhovec 1886: 257, 258), leta 1697 je ljubljanski magistrat določil, naj mesarje, ki prodajajo v navzkrižju s cenikom, privežejo ob sobotah po štiri ure na sramotilni križ, in dve leti pozneje je zavoljo predrzne nepokorščine obsodil več mesarjev za privez po dve uri ob takšen križ (Valenčič 1972: 135); v Kranju je takšna naprava, ki je imela železne spona za vrat in roke, omenjena leta 1743 (Žontar 1982: 233); celjska kresija je še leta 1771 poskrbela za izdelavo kar dveh takšnih mesarskih križev (Orožen 1997: 162).

Klada

Beseda *klada* je v 16. in 17. stoletju pomenila skoraj isto kot okovi za noge (*compedes, ein Fußband, oder Fußeysen*) (Megiser 1977: 60); v *klado deti, nogé v klado vtikniti* je pomenilo kaznovati s klado (Bezljaj 1982: 35); tolmačenje je naslonjeno na najbolj navadno klado, ki je imela le nožne spona. Sicer je to ime za javni kaznovalni objekt pomenilo leseno dvo- ali večdelno stalno, iz klad ali plohov izdelano napravo z medsebojno ustrezajočimi polkrožnimi odprtini za noge ali noge in roke, ali celo za vrat oziroma za roke in vrat; na nekaterih takšnih napravah so bile za pripenjanje rok ali vratu še posebne železne narbe. Takšne naprave so odprli, vanje vpeli obsojene in jih zaprli z zapahi, večkrat tudi zaklenili z žabicami (gl. npr. Hinckeldey 1981: sl. na str. 135, 162). Na Slovenskem je nekaj upodobitev klade. Na freski iz prve tretjine 16. stoletja v prezbiteriju cerkve sv. Petra nad Begunjami sta upodobljena v klado vpeta sv. Peter in sv. Pavel; v ladji je naslikana v klado vpeta ženska. Na veduti iz Ripšleve kronike iz leta 1868 je ob notranji strani cerkvenega obzidja v Radečah upodobljena dvojna, s križem-katasto kombinirana nožna klada (Vilfan 1961: 325). Tolmačenje pojma *klada* v 17. stoletju v slovenski bližnji soseščini kaže, da je bilo ime rabljeno za različne sramotilne naprave, kot npr. za omenjeno klado s križem (s katasto) ali različne nožne spona ("Klāda, vu kojufze lyudi polafu za kaftigu. *Cypus, Compes, pedica, catafta*") (Belostenec 1973: 168). Pred letom 1848 je bilo zapiranje v klado tudi kazen vrste občinskega ljudskega sodstva (Kelemina 1933: 64), pozneje so jo opuščali. Pričevanje očitke o kladi pred pokopališčem na Selah na Koroškem, ki so jo odstranili šele leta 1913, kaže na vrsto klade, v katero so vpeli tudi vrat izpostavljenke, včasih tudi izpostavljenca (Makarovič 1994: 331).

Klada ob zunanji strani cerkvenega obzidja v Vetinju (Wieting) na Koroškem. Upodobljen je primerek za vklepitev nog dveh ljudi; nekatere klade so objemale tudi roke in vrat. Risba po nadslovesnosti bakroreza iz leta 1681, objavljenega v Valvasorjevi *Topografiji Koroške*.

Trlica

Tudi ime *trlica* so vsaj že v 17. stoletju uporabljali za različne objekte s podobnim namenom, zlasti za klade, v katere so razen udov zaprli tudi vratove izpostavljenk in izpostavljenecv (*cippus*, *klada*, *terlica*, *springerji*, *prezep*; *eniga ozhitnu v'terlizo*, *v'klado*, *ali h prangerji djati*) (Stabej 1997: 134). V slovenski bližnji sosesčini je bila v tem času *trlica* razložena tudi kot *columbar*: *veruga vratná*, *vratno selezo*, *kofze za kaftigu meche hmanyem navrat*. *Terlicza*, *tak za sene*, *kak za muše* (Belostenec 1972: 311). Druga razlaga imena je naslonjena na naprave, ki vežejo tudi roke, in posebej še na njen kaznovalni namen za ženske: "Terlicza ú kojufze kurve mechu, *cyppus*, *manellae*" (Belostenec 1973: 533). Sicer je ime *trlica* posebej pomenilo dvodelno leseno ali železno ovratno nošeno napravo, ki je v tri odprtine objela vrat in zapestja rok, glede na obrisno podobnost oblike z godalom v nemščini imenovano *Geige* ali *Fiedel* (gl. npr. Hinckeldey 1981: sl. na str. 197). Slovensko in hrvaško ime *trlica* za takšno napravo je posneto po imenu naprave za trenje lanu. Podobnost obeh naprav je v dvodelnosti, škarjastem odpiranju in tečajnem sklepu na eni strani. Imajo ga vse trlice in tudi nekatere klade, ki so jih lahko odprli in zaklenili le na eni strani. Sramotilna ovratna trlica je bila lahko z verigo ali vrvjo pripeta na sramotilni steber, na katasto, na klado, vzdani obroč ali težak kamen ali pa so v njo vpeto osebo z vrvjo vodili naokrog. Te okoliščine tudi razložijo večpomenske rabe imena *trlica*. Tako velja razumeti tudi vzhodnoštajersko ime *trcka* in tamkajšnji izraz *v trcko djati koga* (Kelemina 1933: 87). Sramotilna ovratna trlica je najbrž bila namenjena le ženskam (Dolenc 1924: 80). Po vednosti pisca teh vrst je edina takšna naprava, ohranjena na Slovenskem, lesena; hrani jo Slovenski etnografski muzej, izvira iz Šentjošta nad Horjulom.

Kletka

Sramotilne kletke, v katere so javno izpostavljali posameznike ali skupaj več ljudi, so bile železne ali lesene in različnih velikosti in oblik; nekatere so bile celo vrtljive (Hinckeldey 1981: sl. na str. 161). Na Slovenskem je v bakrorezni

upodobitvi izpričana sramotilna kletka v Ljubljani (Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, okvirjena veduta trga pred rotovžem na veliki panorami Ljubljane, datirani z letnico 1681, priloga ob str. 666) kot visok pravokotniški kvader (v katerem je morda pregrajen nadstropni del); ta naprava je omenjena že leta 1508, leta 1544 so v njo zaprli mesarjevo ženo; leta 1716 so kletko premestili, morda celo odpravili (Vrhovec 1889: 106, 109; oblika kletke na risbi v: Mal 1957: 32 je fantazijska). Drugačna oblika je izpričana na bakrorezni upodobitvi Novega trga v Celovcu iz leta 1680 (gl. ICONOTHECA VII. zvezek, list 129; grafika je bila leto pozneje izdana še v Valvasorjevi *Topografiji sodobne nadvojvodine Koroške*); upodobljena je kletka kockaste oblike s piramidalnim zgornjim zaključkom. Do leta 1729 je sramotilna kletka stala ob sramotilnem stebru sredi ljutomerskega tržnega prostora, ko so jo zaradi postavitve Marijinega stebra prestavili drugam, leta 1775 pa so jo odpravili. Istega leta so podobno kletko, ki je bila morda lesena, odpravili tudi v trgu Središču (Kovačič 1926: 160; Kovačič 1986: 400). Zakonik Marije Terezije še šteje sramotilno kletko med veljavne sramotilne kazni (*Narrenhäufel*) (Constitutio 1769: 6. člen, § 8 na str. 12). Celo v sredini 19. stoletja so se spominjali kletke, ki je bila namenjena sramotilnemu izpostavljanju goljufivih pekov in je še v zadnji tretjini 18. stoletja stala v Celju na današnjem Glavnem trgu (Orožen 1997: 162).

Sramotilni klop, kletka in steber pred ljubljanskim rotovžem. Nadrobnost bakroreza iz leta 1681, ohranjenega v Valvasorjevi grafični zbirki (Iconotheca 2009, zvezek 7, list 106), objavljenega leta 1689 ob strani 666 v 11. knjigi Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

V obdobju med svetovnjima vojnama zapisanem podeželskem ustnem izročilu, povezanem z žovneškim gradom, kjer je bilo patrimonialno sodišče, je ohranjeno védenje o kaznovalni kletki; po pripovedi so v njo zaprli kmeta, ki je imel čarovno moč (Orožen 1936: 80).

Različici kletke sta bila sramotilna plašča, *pijanski sod* in *železna deklica*, prenosljivi leseni, z železjem okovani napravi, ki so ju odprli, vanju postavili in nato zaprli in sramotenju izpostavili pijanca oziroma ljubimko. V romantično perverznh predstava 19. stoletja sta (zavoljo sekundarnih bodic oziroma zaradi miselne povezave z dejanskim mučilnim orodjem železnim škornjem; gl. Constitutio 1769:

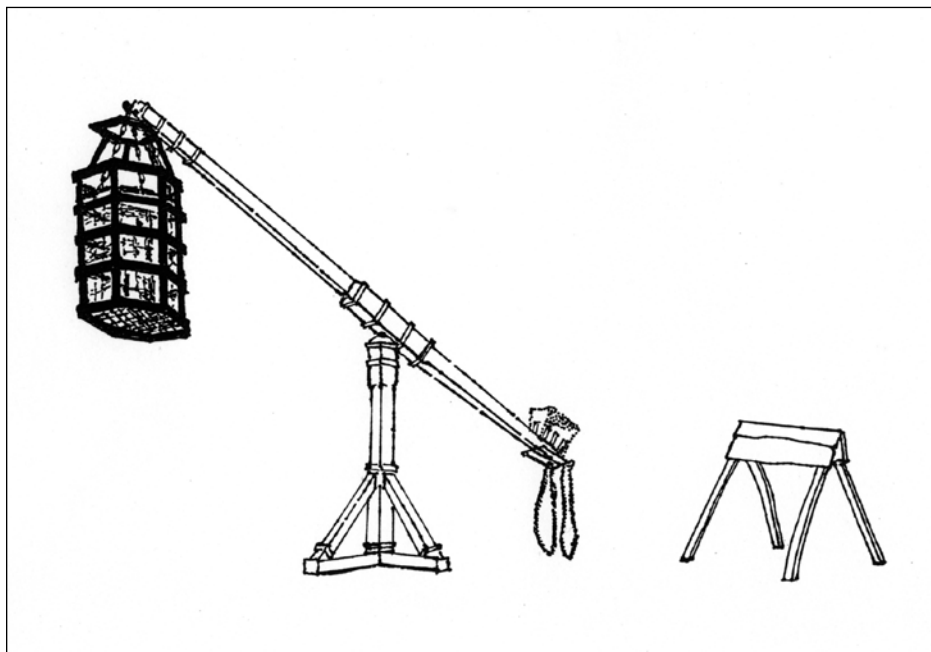
upodobitve v Prilogi na str. XXVII–XXX) postali napravi mučilni ali celo ubijalski in ne sramotilni (Hinckeldey 1981: 152, 153, sliki na str. 200). Na Slovenskem je védenje o železni dekllici ohranjeno v ustnem izročilu iz časa med svetovnjima vojnama; povezano je z mogočnim gradom Lembergom pri Dobrni; bržčas kaže na predstave ali spomin na tamkajšnje zemljiškogospodsko sodstvo (Orožen 1936: 142). Védenje o kaznovanem sodu se je v ustnem podeželskem izročilu ohranilo v pripovedi o obsodbi krutega graščaka na smrt, ki so jo izvršili tako, da so ga zaprli v sod in ga zakotalili po pobočju (Orožen 1936: 130; Vilfan 1944: 11). Podobno ustno izročilo o Starem gradu Vitanju pripoveduje o vitezu, ki je velel nezvesto ženo zapreti v sod, v katerem so bili skozi doge zabiti žebli, in ga *zatóčiti dolta po bregu* (Brinar 1933: 75; Orožen 1936: 139), in kaže na namišljeno zvezo s tamkajšnjim patrimonialnim sodiščem. Med sramotilne kletke sodi tudi manjši železen ali lesen koš, ki je visel na nekaterih prevesicah in v katerega so za namakanje zaprli kaznovanega peka (Hinckeldey 1981: sl. na str. 193).

Prevesica

Prevesica je bila sramotilna kaznovalna naprava, ki jo je sestavljal blizu sredine vrtljivo podprt, utežno nekoliko prevesen tram. Na njegovem koncu so kaznjenca posadili na sedež ali zaprli v košaro ali kletko, nato so ta del trama zasukali nad vodo in kaznjenca potapljali s popušcanjem in potegovanjem vrvi, pripete na drugi, lažji konec trama (Zoepfl 1928: 390; Schultz 1892: 36). S to napravo (glede na mehanizem podobni otroški tramasti ravnovesni gugalnici) so kaznjenco ali kaznjenca lahko tudi katapultirali, da je zviška padel v vodo; navadno pa je bila namenjena večkratnemu namakanju in je imela na enem koncu prevesnega trama ob potezni vrvi še utež (Hinckeldey 1981: sl. na str. 165, 193, 247. Risarska upodobitev potapljanja peka s škripcem, objavljena v: Mal 1957: 35 in v: Studen 2004: 52, je vsestransko fantazijska). Kaznovanje s prevesico je izpričano za peke v Ljubljani. Omenjeno je, da se je meščan, ponoči pahnjen v Ljubljano, prijel za takšno napravo, s katero so v vodo potapljali peke, ki so pekli premajhne kruhe [*an die Schupffen (allwo man die Becken / welche das Brod zu klein backen / ins Wasser zu schupffen pflegt)*] (Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, str. 686). Glede na omembo se je mož prijel za težji konec prevesnega trama, ki so ga iz malomarnosti pustili v vodi, ali za nosilni srednji del te naprave, ki je stal v plitvi vodi. Leta 1635 omenjena prevesica v Ljubljani je stala za kruharno pri čevljarskem mostu; bila je v rabi vsaj v 16. in 17. stoletju in delu 18. stoletja; vsekakor leta 1799 pekovi niso več kaznovali s potapljanjem (Vrhovec 1886: 106; Mal 1957: 33, 34); v avstrijskem pravnem okolju je kaznovanja s prevesico sicer odpravil cesar Jožef II. leta 1784 (Baravalle 1970: 480). Prevesice so navadno bile namenjene pekom. Mestne oblasti so zelo skrbele, da peki ne bi pekli prelahkih kruhov. Kadar so se dvignile cene žit, namreč največkrat niso dvignili krušnih cen, ampak so pekli manjše oziroma lažje kruhe; ker je bil kruh najvažnejše živilo navadnega mestnega prebivalstva, bi prelahki kruhi povzročili resne nemire. Zato so s takšno napravo kaznovali nevestne peke v več mestih. Leta 1711 je omenjena v sporazumu med pekovskim cehom in celjskim mestnim svetom. Dogovorili

so se, da bodo nevestni peki najprej dvakrat opozorjeni, tretjič pa kaznovani z namakanjem s prevesico (imenovana je *Schupfe*; zaradi različnega razumevanja te besede je treba omeniti razlago, da je to *wippe, ein schwankes brett, von dem man zur strafe für ein vergehen ins wasser geschneilt wurde*; Lexer 1986: 188; Andrews 1890: str. 4 in podobe na str. 5, 15, 24, 25, 27). Napraviti jo je velel posrednik sporazuma vicedom, kar kaže na tudi deželnoknežje priznanje veljave takšnih naprav, ki v vodi ali na bregu pač niso bile trajne, saj je bila tam potreba po novi prevesici izražena že 18 let pozneje, (spet?) novo so zgradili leta 1752 (Žižek 2000: 33; Žižek 2001: 25).

Prevesica je sicer gledališko učinkovita varianta navadnega kaznovalnega namakanja le z vrvojo ali brez, ki je staro. Omenjeno je že v piranskem mestnem statutu iz leta 1307; če za blasfemijo obsojena oseba ni plačala predpisane globe, so jo lahko samo v srajco oblečeno trikrat vrgli s pomola v morje (Pahor; Šumrada 1987: 247). Za enak prestopek je bilo v tržaškem statutu iz leta 1421 predpisano namakanje s potopitvijo dva dni zapored, tretji dan pa stoja ob prangerju (Mihelič 1997: 91). Podobni postopki so bili znani marsikje; v različnih družbenih okoljih in v različnih časih je imelo kaznovanje z namakanjem različne veljave in pomene (gl. npr. Heinemann 1900: 115); v pustnih šegah se je ohranilo do danes (Makarovič 2008: 28; Vilfan 1961: 269; Kuret 1989: 39, 43, 57–78).

Prevesica in oslica v Muzeju srednjeveškega zločinstva v Rothenburgu na Bavarskem. Utežni kamen in železna kletka sta izvirna; leseni deli in vrvi so rekonstrukcija. Risba po fotografijah na str. 193 v: Hinckeldey 1981.

Klop

Poseben sramotilni objekt je bila klop, na kateri so morale privezane obsojene osebe sedeti dobesedno ponížane pred stoječimi in mimoidočimi. Takšna klop je stala v Ljubljani pred starim rotovžem vsaj do leta 1716; prikazana je na posebni upodobitvi rotovža na veliki panorami Ljubljane, datirani z letnico 1681 (Valvasor 1689: III. del, 11. knjiga, priloga ob str. 666). Upodobitev kaže klop z naslonjalom; ta naprava bi lahko bila tudi posebna oblika klade (takšno klop z odprtinami za vklepanje nog hrani npr. muzej v Elburgu na Nizozemskem). Druga ljubljanska klop je bila namenjena kaznovanju pekov in je stala pred kruharno blizu čevljarkega mosta; omenjena je leta 1635 in osemnajst let pozneje (Vrhovec 1886: 106; Valenčič 1972: 127). Po védenju pisca teh vrstic je na Slovenskem edini ohranjeni primerek sramotilne klopi v Radovljici na fasadi pomolne hiše iz 16. stoletja nasproti graščine, vendar je tudi tu prvotna kamnita sedežna plošča zamenjana z leseno. Sramotilno klop so lahko uporabljali tudi za tepež, ki mu je bila sicer namenjena mučilna klop, opremljena s posebnimi sponami. Kaznovalno so sicer topli ljudi zelo pogosto (gl. Fabjančič 1945) neprivezane ali privezane kjerkoli. Poseben primer tepeža zavoljo prepričanja je znan iz leta 1790. Tega leta so z zvonjenjem v vaških podružničnih cerkvah zbrani in razburjeni kmetje pridrveli h graščini Laško in kričali, naj gospoda ne laže, da je cesar Jožef II. umrl. Upor je trajal, dokler ni prišlo iz Celja vojaštvo, ki je najglasnejše drugega za drugim na klopi teplo s palicami, dokler niso rekli, da je cesar res umrl (Orožen 1881: 433). Tepeži podložnikov so ponekod prešli v ustno izročilo, zapisano v času med svetovnjima vojnama; tako naj bi npr. na gradu Kozje tiste, ki bi z jutranjim zvonjenjem motili gosposki spanec, na tepežni klopi pretepali s palicami (Orožen 1936: 216).

Sramotilni oder ali stojšče

Skladno z njihovim namenom so na manjše vzvišene podije postavili vsaj večino sramotilnih stebrov. Izviren, čeprav že razdrt in premeščen kamnit stojni stopničast podstavek stebra v Pilštajnu je bil ohranjen še v obdobju med svetovnjima vojnama (gl. fotografijo Žontar 1940b: 214). Na risbi koprškega stebra pred letom 1807 je izpričan pod njim kar štiristopnični oderček (Delo 1999), ljubljanski steber je stal na dvostopničastem podiju kot kaže bakrorezna upodobitev iz leta 1681, osem let pozneje objavljena v Valvasorjevi *Slavi* itd. Sramotilni odrčki ali stojšča brez dodatnih naprav so bili prejkone redki. *Pranger* nemškega križniškega reda v Ljubljani, ki je stal na prometnem stikališču Krakovske in Kladezne ulice, je bil okoli 60 cm visok kamen, vrh katerega je bila kvadratna plošča s stranicami okoli 40 cm. Na njem so vklenjeni stali ljudje, ki jih je na to obsodil križniški komtur. Ta predmet je kot kaznovalen omenjen leta 1615 in leta 1736, stal pa je še vsaj ob koncu 19. stoletja (Vrhovnik 1933: 39, 40). Podoben pomen je imel napol obdelan kamen nepravilne kockaste oblike, ki stoji v Vipavski dolini na Slapu pred nekdanjo občinsko hišo; v njem sta luknji, v katerih je bil sidran železen obroč za privezovanje sramotilno kaznovane osebe (Vidrih 2007).

Oslica

To je bila visoka ali nizka lesena koza z ozkim ostrim slemenom na paru razkrcenih nog; namenjena je bila mučenju; kadar je bila postavljena na javni prostor, tudi sramotanju. Največkrat so z njo kaznovali vojake; kaznovani so morali okobal, včasih z obteženimi nogami sedeti na tej napravi (Heinemann 1900: 123; Hinckeldey 1981: str. 160, sl. na str. 193; oblika oslice na risbi v Mal 1957: 32 je fantazijska). V Ljubljani so jo za kaznovanje vojakov napravile mestne oblasti leta 1655 in spet leta 1719 za kaznovanje bojazljivih stražnikov (Žontar 1956: 182; Mal 1957: 33). V kazenskem zakoniku cesarice Marije Terezije je takšen predmet naštet med napravami za sramotilne kazni (*Schrägen*) (Constitutio 1769: 6. člen, § 8, str. 12). V podeželskem ustnem izročilu, zapisanem v obdobju med svetovnima vojnama, je v zvezi s šaleškim gradom ohranjeno védenje o kaznovalni napravi leseni oslici (Orožen 1936: 119); omemba, da so jezdečim nesrečnikom pod osličinim ostrim lesenim hrbtiščem skupaj zvezali noge, da niso mogli razjahati, kaže, da je bil začetek izročila naslonjen na vidno ali celo telesno izkustvo. Naprava se je tudi drugje zasidrala v spomin, saj je kaznovalno sedenje podložnikov na oslici ustno izročilo še v času med svetovnima vojnama pripisovalo graščini Lemberg, samostanu Olimje in gradu Kozje (Orožen 1936: 142, 191, 216).

231

Sramotilna raba različnih objektov

Za sramotilno izpostavljanje so lahko ljudi privezovali kamorkoli (gl. npr. Hinckeldey 1981: sl. na str. 195). V fasado župnišča v Starem trgu ob Kolpi je vzdan *kamnit obroč*, ob katerega so sramotilno privezovali obsojence; nad njim je bila plošča z upodobitvijo keliha s hostijo in vklesanim napisom *ANNO 1671 H.(ic) C.(riminosi) P.(uniuntur)*; zavoljo hipokritskega in vandalskega odnosa do preteklosti je bila ob nedavni obnovi župnišča plošča prekrita z ometom ali odstranjena in je neznano kje (Weiss 2010: 72).

V podpoglavju o sramotilnih stebrih je omenjena ustrezna raba kakršnihkoli kolov ali stebrov. Pred istrskim naseljem Krkavče stoji sekundarno postavljen, nepravilno lomljen *slopast kamen*, na straneh ima reliefni figuralni upodobitvi; ikonografija in starost tega spomenika sta zagonetni; morda sodi v predkrščanski čas. Toda vsaj v zgodnjenovoveški preteklosti je imel tudi pomen sramotilnega stebra, kot kaže imenovanje *berlina*, ki sem ga še pred desetletji slišal od več domačinov. Poseben je kamnit sramotilni pranger v Ptujju. To je ploščat, skoraj pet metrov visok *rimski nagrobnik* iz drugega stoletja, v katerem so še sledi sidranja obročev za verige z železno ovratnico; vsaj v 16. stoletju so ta spomenik že uporabljali za sramotilni steber (gl. npr. Žontar 1940b: 214). Gospoščina v Raki je za sramotilni steber uporabljala *rimski miljnik* (KLS III 1976: 157; ANSl 1975: 257). Na cerkvenem vogalu cerkve na Taboru nad Vrabčami je ohranjena odprtina, v katero je bila sidrana ovratna veriga (ustna in fotografska informacija Božidarja Premrla). Sramotilno so lahko ljudi privezovali tudi k primernim drevesom, kot so na posebnih mestih posajene lipe (Žontar 1940a: 175). Na Slovenskem se je védenje o sramotilnih privezovanjih na poljubne predmete ohranilo v pesmi

podeželskega ustnega izročila iz tridesetih let 19. stoletja; ljubimko iz nedovoljenega razmerja *so na lanc djali, k škednji njo priklenòli* (Štrekelj 1895–1898: 641, 642, št. 705). Podobno so včasih kazensko sramotilno privezovali obsojence na *lestev*, prislono na javnem prostoru (Schultz 1892: 35, 36); védenje o takšnem objektu kot o mučilni napravi je ohranjeno v slovenščini 17. stoletja: *loltre, slafsti sa te malefic persone* (Stabej 1997: 168).

232

Sramotilna relief in obroč za privezovanje na župnišču v Starem trgu ob Kolpi. Na plošči je poglobljena upodobitev keliha s hostijo, ki kaže na župnijska kaznovanja. Zgoraj je letnica *ANNO 1671*, spodaj pa kratica *H. C. P.*, ki oznanja, da tu kaznujejo grešne: *Hic criminosi puniuntur*. Plošča je danes odstranjena ali prekrita z ometom. (Foto: Jože Dular 1964, Belokranjski muzej)

Sramotilna bremena in poti

Sramotilna bremena so polobdelani kamni ali kosi lesenih klad, na katerih je pripet verižen ali vrvni venec za obešanje okrog vratu ali veriga z železno ovratnico. Takšno breme je bilo obešeno na kaznovano osebo, pripeto k prangerju, ali pa ga je nadzorovana morala javno prenašati (gl. npr. Hinckeldey 1981: sl. na str. 195, 202). V tržaškem statutu iz leta 1421 je predpisana kazen za neprimerno obnašanje branjevjk; obsojenke so s sramotilnim kamnom, obešenim okrog vratu, morale obhoditi mestno palačo (Mihelič 1997: 94). Iz časa med letoma 1517 in 1520 je v Kranju sporočena sramotilna nošnja bremen zlasti za zmerjalke, prepirljivke, obrekovalke in ženske svobodnejšega spolnega vedénja; kamen so jim obesili okrog vratu, stati so morale ob vogalih in nadzornik jih je gonil skozi mesto (Žontar 1956: 182). Takšna kazen je bila v Ljutomeru v 18. stoletju imenovana nošnja dveh kamnitih *vrčev* po trgu (Kovačič 1926: 160); v nemških deželah je veljala zlasti za kaznovanje samopašnega vedénja (Schild 1995a: stolpec 1439). V trgu Središče so ob nošnji poznali tudi obešanje takšnih *vrčev* okrog vratu ljudi, izpostavljenih ob sramotilnem stebru (Kovačič 1910: 400). Zdi se, da je bila nošnja bremen vsaj večinoma namenjena sramotenju žensk (Boockmann; Treue 1968: 59; Hinckeldey 1981: sl. na str. 195, 202).

Posebna vrsta sramotilnega bremena je bil *slamnat mož*. To je bil velik otep slame, ki ga je morala nezakonska mati, ki je pred tem sramotilno stala pred cerkvijo, po maši trikrat nesti okrog cerkve; védenje o tej kazni se je v Št. Lenartu pri Sedmih studencih ohranilo v ustnem izročilu še daleč v 20. stoletje (Makarovič 1995: 71). Sicer je bila za nezakonske matere sramotilna že samo pot, ki so jo morale

prehoditi v posebnih okoliščinah. Do poznega 20. stoletja se je v ustnem izročilu na Strojni ohranil spomin na sramotitev nezakonske matere v času pred prvo svetovno vojno. Šest tednov po porodu je v nedeljo prišla v cerkev k vpeljevanju; župnik jo je sramotilno gnal okrog cerkve in ne le okrog oltarja, kot je bil obredni običaj (Makarovič 1982: 290). Sicer so nezakonskim materam obred vpeljevanja sploh odrekli. Vendar je ta obred tudi za zakonske matere vseboval sramotitveno prvino. Zaradi poroda naj bi bile matere nečiste in preden so bile spet vpeljane v cerkveno občestvo, so morale klečati pred cerkvenimi vrati z gorečo svečo v rokah, ki je znamenje pokore; duhovnik pa je prebral 23. psalm, v katerem so omenjene nedolžne roke in čisto srce. Še mnogo bolj surov je bil odnos vsaj večine prebivalstva do nezakonskih mater. V ustno izročilo iz Rinkol se je zasedrala pot nezakonske matere skozi moški špalir faranov v nedeljo; pljuvali so jo in se ji rogali, ko je morala hoditi za župnikom (Makarovič 1997: 69); kazen je očitno posneta po zgodnjenovoveških kaznih *teka skozi sulice* ali *šibe* vojaških sodišč (Heinemann 1900: 122). V mestih so v sramotilnem sprevodu vodili kaznovane ljudi največ po glavnih ulicah. Poseben poudarek je bil lahko na zvočnem opozarjanju. Že v poznem srednjem veku so v Trstu poročeni prešuštnici odvzeli imetje in jo izgnali; če se je nesrečnica vrnila, so jo prebičali, ožigosali in ponovno izgnali, pred tem pa sramotilno vodili po mestu ob trobentanju in drugačnem hrupu (Mihelič 1999: 347).

Sklepna pripomba

Sramotenje je najbrž staro kot človeštvo, toda sramotilne kazni so nastale v evropskem visokosrednjeveškem, prebivalstveno gostem mestnem in trškem družbenem okolju, kjer so bile učinkovite v obrtniško proizvodni in trgovski skupnosti osebno svobodnih in medsebojno odvisnih ljudi. Osnovane so na duševnem trpinčenju in sodelovanju skupnosti. Omogočala jih je gojena empatijska neobčutljivost do kaznovanih in gledališki odnos do grozovitih javnih telesnih kazni, ki sta temeljila na verovanju, da so delinkventi zelo drugačni, skoraj neljudje, da so onstran posvetnega in božjega reda in da so krivi za nesreče in težave skupnosti. Te kazni sodijo v čas med vzponom mest in zgodnjo industrializacijo, ko se je značaj skupnosti spremenil. Kazensko osramočeni ljudje so izgubljali svoj položaj, ki jim je omogočal gmotno preživetje in oblike osebnostnega bivanja. Zato sta bili najhujši stopnji sramotilnega kaznovanja izgon in telesna stigmatizacija, ki je trajno onemogočala rehabilitacije. Sicer je takšno kaznovanje izničevalo osebno dostojanstvo, ogrožalo pozitivno samopodobo in vodilo v depresijo in anksioznost. V mestih in trgih so sramotilne kazni na najbolj frekventiranih prostorih največ nalagale tamkajšnje oblasti; na podeželju, kjer se je zbralo največ ljudi ob nedeljah v župni cerkvi, pa patrimonialna sodišča in župniki s cerkvenimi ključarji.

Današnje človekove pravice so diametralno nasprotno nekdanjim sramotilnim kaznim. Grozljivo pa so nekatere sramotilne kaznovalne oblike preživele v koncentracijskih taboriščih (koli za privezovanje, table z napisi prekrškov, stigmatizacije s striženjem las, tetoviranjem osebnih števil, prisilno delo, tepežni špalir itd.). V šolmoštrskem okolju je nekaj sramotilnih oblik obstajalo še sredi

20. stoletja (privezan papirnat jezik, vodenje po šoli, izpostavljanje in klečanje, javno zapisana imena oziroma prekrški itd.). Vendar okolja tega niso več dojemala kot sramotenje, ampak kot sredstva zoper človekovo osebnostno avtonomijo, za razčlovečenje in mučenje.

Sramotilne kazni predindustrijskega časa so le malo vplivale na številnost prekrškov in zločinov. Hudo pa so duševno in gmotno eksistenčno poškodovale kaznovane ljudi; z vidika današnjih vrednot so sramotne. Zato je dvomljiva ena izmed vrst sedanjega lokalnega trškega ponosa na ohranjene sramotilne stebre, ki so priče nekdanje tamkajšnje nižje sodne oblasti. To so seveda važni in redki zgodovinski spomeniki, ki pomembno pričajo o mračni preteklosti in primerjalno kažejo na sedanje sramotitve. Toda *prangerijade*, zabavna turistična dogajanja v krajih z ohranjenimi sramotilnimi stebri (gl. številne zapise pod ključnima besedama *prangerjada*, *prangerijada* na svetovnem spletu) so poseben ambivalenten izraz sedanjih slovenskih mentalitet; leta 2011 jih prirejajo že štirinajstič.

234

LITERATURA IN VIRI

ANDREWS, William

1890 *Old-time punishments*. Hull: W. Andrews.

ANSI

1975 *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ARKO, Mihael

1931 *Zgodovina Idrije*. Gorica: Katoliška knjigarna.

BARAGA, France

1995 *Kapiteljski arhiv Novo mesto*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti.

BARAVALLE, Robert

1970 *Das steierische Bäckergewerbe. V: Das steierische Handwerk: I. Theil. Katalog zur 5. Landesausstellung*. Graz: [Amt der Steiermärkischen Landesregierung, Kulturreferat]. Str. 479–497.

BELOSTENEC, Ivan

1972 *Joannis Belloszteněcz, Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium ..., Gazophylacium latino-illyricum, Zagrabiae M.DCCXL*. Faksimile. Zagreb: Liber: Mladost.

1973 *Joannes Belloszteněcz, Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium ... Gazophylacium illyrico-latinum, Zagrabiae M.DCCXL*. Faksimile. Zagreb: Liber: Mladost.

BENEDIK, Metod (ur.)

1991 *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.

BEZLAJ, France

1982 *Etimološki slovar slovenskega jezika. Knj. 2: K–O*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BLAZNIK, Pavle

1973 *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo.

1976 Loški deželnosodni protokoli iz 1625–1637. *Loški razgledi* 23, str. 25–33.

1979 Etnografski pobirki iz loških deželnosodnih protokolov 17. stoletja. *Traditiones* 5–6, str. 55–58.

BOOCKMAN, Hartmut; TREUE, Wilhelm (ur.)

[1968] *Athenaion-Bilderatlas zur deutschen Geschichte*. Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaiion.

BRINAR, Josip

1933 *Pohorske bajke in povesti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

CEVC, Emilijan

1963 *Srednjevska plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtilne 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

CONSTITUTIO

1769 *Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch Kaiserl: zu Hungarn und Böheim u. u. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich, u. u. peinliche Gerichtsordnung*. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattner.

COOPER, Jean Campbell

1986 *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd: Prosveta – Nolit.

DELO

1999 *Delo*, 14. oktobra. [V časniku je na strani 16, posvečeni turizmu, objavljenih 6 fotografij in 6 člankov o prangerjih, delo Vlaste Felc, Dušana Grče, Mateje Gruden, Franca Milošiča, Gorazda Utenkarja in J. P.].

1999a *Delo*, 21. oktobra. [V časniku je na strani 16, posvečeni turizmu, objavljenih 7 fotografij in 7 člankov o prangerjih, delo Dušana Grče, Mateje Gruden, Danila Utenkarja, Denisa Virška, Alena Steržaja, Borisa Šuligoja].

DIMITZ, August

1862 *Culturhistorisches aus den Landgerichts = und Malefiz = Protocollen der Herrschaft Lack von den Jahren 1625 bis 1689*. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 17, str. 73–75.

235

DOLENC, Metod

1914 *Pravosodstvo kostanjeviške opatije v letih 1631 do 1655*. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11, str. 33–66.

1924 *Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja*. *Zbornik znanstvenih razprav* 3, str. 1–118.

1935 *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba.

FABJANČIČ, Vladislav

1939 *Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stol. Kronika slovenskih mest* 6, št. 4., str. 193–199.

1945 *Ljubljanski krvniki: smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524–1775*. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 25–26, str. 88–104.

FEIGEL D.; NANUT, V. (ur)

1950 *Beneška Slovenija*. Gorica: Knjigarna "G. Carducci".

FOUCAULT, Michel

1984 *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.

FUCHS, Eduard

1909 *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. I: Renaissance*. München: Albert Langen.

1910 *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. II: Die galante Zeit*. München: Albert Langen.

HAMMER-LUZA, Elke

2009 *Detomor v mariborskem in celjskem okrožju v 18. in 19. stoletju*. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 45, št. 4, str. 60–78.

HEINEMANN, Franz

[1900] *Der Richter und die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit: Monographien zur deutschen Kulturgeschichte: IV. Band*. Leipzig: Diederichs.

HENNE am RHYN, Otto

1892 *Kulturgeschichte des Deutschen Volkes: erster Band*. Berlin: Baumgärtel.

HERMANN, Benedikt Franz

1783 *Benedikt Franz Hermann's Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780*. 3. Enthält Bemerkungen über den Charakter und die Industrie der Einwohner der österreichischen Staaten. Wien: Wappler.

HINCKELDEY, Christoph (ur.)

1981 *Criminal justice through the ages: from divine judgement to modern German legislation*. Rothenburg: Mittelalterliches Kriminalmuseum.

ICONOTHECA

2009 *Iconotheca Valvasoriana: katalog = catalogue*. Ljubljana: Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti; Zagreb: Zagrebska nadškofija - Biblioteka Metropolitanana.

- JELINČIČ, Zdravko
1954 Črna smrt v Gorici leta 1682. *Kronika* 2, št. 3, str. 115–121.
- KELEMINA, Jakob
1933 Pravne starine slovenske v filološki luči. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 14, št. 1–4, str. 52–94.
- KLS
1976 *Krajevni leksikon Slovenije. Zv. 3: svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KLUN, Vinko Fereri
1855 *Diplomatarium Carniolicum: Namens des historischen Vereines für Krain: I. Band*. Laibach: [I. v. Kleinmayr&F. Bamberg].
- KOCIPER, Stanko
1940 Pravne starine iz ormoškega okraja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 35, št. 1–2, str. 50–59.
- KOŠIR, Matevž
1995 Magija in goljufiga ter tovarništvo med Trstom in Gradcem 1732–1734. *Kronika* 43, št. 1–2, str. 11–43.
- KOŠIR, Pavel; MÖDERNDORFER, Vinko
1927 Ljudska medicina med koroškimi Slovenci. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 22, str. 9–32.
- KOVAČIČ, Fran
1926 *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo.
1986 *Trg Središče: krajepis in zgodovina*. Središče ob Dravi: Krajevna skupnost.
- KURET, Niko
1989 *Praznično leto Slovencev. Zv. I*. Ljubljana: Družina.
- LEXER, Matthias
1986 *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 37. izdaja. Stuttgart: S. Hirzel.
- LISTINE
1998 *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana: (1320–1782: transkripcije)*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- LOEWE, Richard
1930 *Deutsches etymologisches Wörterbuch*. Leipzig, Berlin: W. de Gruyter.
- MAKAROVIČ, Gorazd
1981 *Slovenska ljudska umetnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
2008 Razvoj majev in mlajev na Slovenskem. *Emolog* 18, str. 17–62.
- MAKAROVIČ, Marija
1982 *Strojna in Strojanci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
1994 *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, Ljubljana, Wien: Mohorjeva družba.
- MAKAROVIČ, Marija (ur.)
1995 *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev. Zv. 3*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba.
1997 *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev. Zv. 5*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba.
- MAL, Josip
1957 *Stara Ljubljana in njeni ljudje: kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MARGETIČ, Lujo (ur.)
1993 *Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668*. Koper: Pokrajinski arhiv; Rovinj: Center za zgodovinske raziskave.
- MAŽURANIČ, Vladimir
1975 *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb: Informator.
- MEGISER, Hieronymus
1977 *Thesaurus polyglottus / [slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj]*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

MERIAN, Mattheus; ZEILLER, Martin

1964 *Topographia provinciarum Austriacarum*[m]: Austriae Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis, etc: das ist Beschreibung vnd Abbildung der fürnembsten Stätt vnd Plätze in den Osterreichischen Landen Vnder vnd Ober Osterreich, Steyer, Kärndten, Crain vnd Tyrol: Hertzogthumb Kärndten. 1649. Faksimile. Klagenfurt: Kollitsch.

MIHELIČ, Darja

1996 Kaznovanje prestopkov v srednjeveških severozahodnoistrskih mestih: kdo izgubi roko, nogo, oko, glavo? *Acta Histriae* 4, str. 5–14.

1997 Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta. *Etnolog* 7, str. 87–102.

1999 Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre. *Acta Histriae* 7, str. 329–348.

MLINARIČ, Jože

1980 Malteška komenda na Polzeli. *Kronika* 28, št. 3., str. 161–171.

1983 Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585–1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–1619. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 5, str. 9–225.

237

OROŽEN, Ignac

1881 *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 4, Das Dekanat Fraßflau*. Cilli: J. Rakusch.

1887 *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 6, Das Dekanat Drachenburg*. [Marburg]: der Verfasser.

1997 *Celjska kronika*. Nazarje: Epsi; Celje: Osrednja knjižnica.

OROŽEN, Janko

1936 *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*. Celje: [samozaložba].

OTOREPEC, Božo

1972 Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. V: *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*. Ljubljana: Mestni arhiv Ljubljana. Str. 5–54.

1974 Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. *Kronika* 22, št. 2, str. 92–96.

OŽINGER, Anton

1991 Vizitacije Savinjskega arhidiakonata Goriške nadškofije 1751–1773. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije; Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

PAHOR, Miroslav; ŠUMRADA, Janez

1987 *Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstvenoraziskovalni center SAZU; Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

POLEC, Janko

1945 Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišičevem "Napatku". V: *Razprave pravnega reda Akademije znanosti in umetnosti*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, str. 151–225.

POLIČNIK, Vera

1999 Sramotilni kamni (prangerji) na Slovenskem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 1, str. 54, 55.

PREMRL, Božidar

2011 *Briški teri: zgodbe cerkva in zvonikov v Brdih*. Sežana: Kulturno društvo Vilenica.

PUFF, Rudolf Gustav

1853 Wanderungen durch Istrien. *Laibacher Zeitung* št. 11 (15. 01).

RAZSTAVA

2011 *3. razstava pirhov, velikonočnih košar in prtov slovenskih pokrajin: zbornik ob razstavi*. Veržej: Zavod Marianum.

RUTAR, Simon

1882 *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: Josip Devetak.

1893 *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. II. del. Ljubljana: Matica Slovenska.

SCHILD, Wolfgang

1995 Pranger. V: *Lexikon des Mittelalters VII*. München: LexMa Verlag. Stolpca 168, 169.

1995a Schandstrafgeräte. V: *Lexikon des Mittelalters VII*. München: LexMa Verlag. Stolpec 1439.

SCHULTZ, Alwin

1892 *Deutsches Leben im XIV und XV. Jahrhundert*. Prag, Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag.

SCHWARZKOGLER, Ileana; VETTER, Harald (ur.)

1990 *Weinkultur: Objektbeschreibungen*. Graz: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung.

SIMONIČ, Ivan

1978 Grad Poljane ob Kolpi. *Kronika* 26, št. 1, str. 39–41.

SKRABAR, Viktor

1928 Votivna slika s Ptujске gore. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, str. 268–270.

STABEJ, Jože

1997 *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

STATUTI

238

1988 *Stari statuti Koprа, Izole in Pirana: razstava Pokrajinskega arhiva Koper*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper.

STEJSKAL, Herbert

1985 *Kärnten: Geschichte und Kultur in Bildern und Dokumenten*. Klagenfurt: Carinthia.

STEKLASA, Ivan

1913 *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana: [samozaložba].

STELE, France

1940 *Ptujсka gora*. Ptujсka gora: Župni urad.

STRMŠEK, Pavel

1937 Lemberg: prispevek k vprašanju gibanja topografskih središč. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32, str. 128–131.

STUDEN, Andrej

2004 *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

ŠTREKELJ, Karol

1895–1898 *Slovenske narodne pesmi. Zvezek I*. Ljubljana: Slovenska matica.

TURK, Josip

1944 Iz Wolfovega vizitacijskega zapisnika. V: *Zbornik Zimske pomoči 1944*. Ljubljana: Zimska pomoč. Str. 453–463.

URANKAR, Pavle

1940 *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana: [samozaložba].

VALENČIČ, Vlado

1972 Gostinska in prehranjevalna obrt. V: *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*. Ljubljana: Mestni arhiv. Str. 115–141.

VALVASOR, Janez Vajkard

1681 *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae* [Slikovno gradivo]: *das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Ertzhertzogthumb Khärnten*. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain : ... durch Johann Weichart Valvasor.

1689 *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes / ... durch selbst-eigene ... Historisch-Topographische Beschreibung, in funffzehnen, wiewohl in vier Haupt-Theile unterschiedenen, Büchern, wie auch häufigen Abrissen und zierlichen Kupffer-Figuren, ausgebreitet, von Johann Weichard Valvasor ... ; aber in reines Teutsch gebracht, auch, auf Begehren, mit manche beyfügigen Erklärungen, Anmerck- und Erzehlungen, erweitert durch Erasmum Francisci ...* Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg.

VIDRIH, Darinka

2007 Sramotilni kamen na Slapu. *Vipavski glas* 22, št. 80, str. 7.

VILFAN, Sergij

1944 Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih. *Etnolog* 16, str. 3–29.

- 1953 Arhivi pripovedujejo. *Kronika* 1, št. 1, str. 65–68.
- 1961 *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- 1988 Mestne računske knjige kot zgodovinski vir. V: *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv. Str. 14–36.
- VINODOLSKI ZAKON
- 1988 *Vinodolski zakon 1288*. Zagreb: Globus; Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Pravni fakultet.
- VISCHER, Georg Matthäus
- 1976 *Topographia ducatus Stiriae: 1681*. Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.
- VRHOVEC, Ivan
- 1886 *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih: kulturnohistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- 1891 *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana: Matica slovenska.
- VRHOVNIK, Ivan
- 1933 *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- WEISS, Boris Anton (ur.)
- 2010 *Poljanska dolina ob Kolpi: zbornik*. Kočevje: Občina.
- ZOEPFL, Friedrich
- 1928 *Deutsche Kulturgeschichte. Erster Band*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- ŽIŽEK, Aleksander
- 2000 *Rokodelci mojega mesta: drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželnokežje oblasti*. Celje: Zgodovinski arhiv.
- ŽIŽEK, Aleksander (ur.)
- 2001 *Srečanje s celjskimi rokodelci: razstavni katalog*. Celje: Zgodovinski arhiv.
- ŽONTAR, Josip
- 1940 Slovenske pravne starine. *Mladika* 21, str. 136–138.
- 1940a Sodne lipe in mejna znamenja. *Mladika* 21, str. 175–177.
- 1940b Sramotilni stebri. *Mladika* 21, str. 214–216.
- 1940c Morišča in krvava znamenja. *Mladika* 21, str. 249–250.
- 1956 Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens. V: *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas. Teil I, Festschrift für Heinrich Felix Schmid*. Graz, Köln: Böhlau. Str. 169–202.
- 1982 *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine.

BESEDA O AVTORJU

Gorazd Makarovič, dr., muzejski svetnik.

Do upokojitve je bil zaposlen kot kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: *Zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do druge svetovne vojne*. Je pisec večjega števila razprav. Med pomembnejše knjige sodijo *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981), *Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (Ljubljana 1995) in *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Ljubljana 2000) in *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke, Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo* (Ljubljana 2008).

240

ABOUT THE AUTHOR

Gorazd Makarovič, Ph. D., retired as a

museum adviser from the Slovene Ethnographic Museum where he was employed as curator of folk art. His research works extends far beyond his basic field of activity. The breadth of his scientific interest can be best illustrated by the formulation of his research endeavours in recent years: *The history of culture and people's attitude toward culture in the Slovene territory from the settlement until the Second World War*. Dr. Makarovič has written numerous articles and books. His principal works are the books *Slovenska ljudska umetnost* (Slovene Folk Art, Ljubljana 1981); *Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (The Slovenes and Time. The attitude toward time as a framework and component of everyday life, Ljubljana 1995); *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Painted beehive panels. The collection of the Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana 2000) and *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke, Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo* (When we weren't Slovenes yet - Modern-age ethnic identities preceding Slovene national consciousness, Ljubljana 2008).

SUMMARY

HUMILIATING PUNISHMENTS IN SLOVENIA

Humiliating punishments were practised from the Late Middle Ages to the mid 19th century. They originated in urban social environments, densely populated with people who had personal freedom; in peasant environments, with a scattered population of people who had no personal freedom, punishment was carried out when people gathered for Mass. Punishment was always carried out in frequented public places. Which offences were subject to humiliation punishment varied and depended on arbitrary decisions by the judge. Such penalties were mostly meted out for extramarital sex practices, thefts, cheating by craftsmen from the food trades, verbal offences, and loose behaviour or disobedience. People were chained or locked up and exposed to humiliation and being pelted with refuse. Some forms of forced labour like sweeping public spaces or carrying special burdens were particularly shameful for women. Humiliating stigmatisation by cutting people's hair or forcing them to wear special items of clothing was a temporary sentence, but some corporal punishments were particularly cruel: cutting off people's fingers, nose, ears, or branding them, since these humiliating marks made rehabilitation forever impossible. What humiliation punishment was like is best illustrated by the devices used. *Pillories* were either temporary wooden posts or permanent pillory stones. The sentenced person was tied to the pillory and exposed to public humiliation, which often included beating, mutilation, or branding. Before the Council of Trent, *pillory crosses* used to

stand on church property - in front of the church or in the cemetery. *T-shaped crosses* were used for cheating butchers. The *stocks* were a wooden device with holes in which a person's legs, and often also his arms and head, were locked in place. Some stocks were scissor-shaped and had head and arm holes. Forced public carrying of certain burdens was particularly shameful for women. A cheating baker was tied to a sort of "seesaw beam" (similar to a ducking stool) and submerged in a pool. Sentenced people had to sit on a *pillory bench* to be publicly humiliated. A wooden trestle with a sharp stringer on a pair of spread legs was used to punish soldiers and guards. In general, sentenced people could be tied to any immovable public structure for humiliation.